

Alcohol en verkeer in het voortgezet onderwijs

*Doelgroepanalyse voor het voorlichtingsproject Alcohol en verkeer voor 15-16 jarigen
in de bovenbouw van het voortgezet onderwijs*

R-93-32

Dr. P.B.M. Levelt

Leidschendam, 1993

Stichting Wetenschappelijk Onderzoek Verkeersveiligheid SWOV

Stichting Wetenschappelijk Onderzoek Verkeersveiligheid SWOV
Postbus 170
2260 AD Leidschendam
Telefoon 070-3209323
Telefax 070-3201261

Samenvatting

In dit rapport worden gedragsdeterminanten onderzocht die jongeren ertoe brengen aangeschoten te rijden en mee te rijden met aangeschoten bestuurders. Tevens wordt onderzocht hoe het gedrag veranderd kan worden. Deze doelgroepanalyse moet in een volgende fase uitmonden in een advies aan Veilig Verkeer Nederland over na te streven educatieve doelen voor een voorlichtingsproject over 'Alcohol en verkeer' voor 15-16-jarigen in de bovenbouw van het voortgezet onderwijs.

Er wordt geput uit drie bronnen: een enquête onder leerlingen uit de vierde klas van het voortgezet onderwijs, een literatuurstudie en gesprekken met groepjes kinderen (Lindeijer, 1993).

De HBSC-enquête (Health Behaviour in Schoolchildren) bevat onder andere gegevens van vierde klassers in het voortgezet onderwijs over alcoholgebruik, rijden onder invloed en meerijden met iemand die gedronken heeft, onderscheiden naar schooltype, provincie, sekse en dorp versus stad. Ongeveer 90% van de kinderen heeft ooit alcohol gebruikt. Ongeveer 50% gebruikt regelmatig (dat wil zeggen: minstens eens per week) alcohol. 42% is ooit dronken geweest. Een kwart nog korter dan twee maanden geleden. Kinderen van een scholengemeenschap drinken wat minder. LTS-leerlingen wat meer. Beneden de grote rivieren wordt iets meer gedronken. Meisjes drinken wat meer, en kinderen uit dorpen ook. 18% van de kinderen is wel eens dronken zelf naar huis gereden, vooral fietsend. Waarschijnlijk verstaat men onder dronken ladderzat. Het aangeschoten fietsen zal dus nog wel veel vaker voorkomen. Meer LTS-leerlingen is het overkomen. Ook zien we het vaker bij jongens dan meisjes. Meerijden met dronken bestuurders, vooral met de vader, heeft een kwart wel eens meegemaakt. Twee derde van de kinderen staat positief tegenover aandacht op school voor alcohol en verkeer.

De literatuurstudie onderzoekt de determinanten van alcoholgebruik, maar richt zich vooral op de sociale aspecten van het drinken: men drinkt vooral samen, in groepen. Men kiest vrienden die hetzelfde drinkpatroon hebben, conformeert zich aan het groepsgedrag en beïnvloedt de groepsgenoten. Maar bovendien ervaart men een grotere overeenstemming dan er in feite is. Er wordt geconcludeerd dat in verschillende fasen van het leven andere determinanten werkzaam kunnen zijn. Er wordt in het kort stilgestaan bij gedragseffecten van alcoholgebruik en ook van vermeend alcoholgebruik. Het effect heeft blijkbaar ook culturele aspecten.

Alcoholgebruik leidt tot ongevallen, en met name jongeren kunnen er slecht tegen, en dan weer vooral als ze brommen of autorijden. Overigens is er uit onderzoek weinig bekend waarom Nederlandse jongeren aangeschoten rijden. Buitenlands onderzoek is er wel. Het blijkt dat men slecht kan inschatten dat men teveel gedronken heeft en onderschat de gevolgen. Wat men in Amerika ziet is dat jongeren de auto gebruiken als uitje waarbij gedronken wordt, dus niet alleen om van en naar een feest te gaan. Rijden onder invloed en meerijden geschiedt in situaties van alcoholgebruik. Normen van groepsgenoten zijn belangrijk, maar uiten zich nauwelijks in echte druk. Kans op ongevallen en aanhoudingen spelen een rol.

Ouders blijken moeilijk tot interventie te brengen. Kinderen kunnen elkaar wel positief beïnvloeden.

Drie theoretische benaderingen zijn te onderscheiden: de attitudetheorie van Ajzen en Fishbein, de probleemgedrag-theorie van Jessor en de 'sensation seeking'-theorie van Zuckerman. Vooral de eerste vinden we terug als het gaat om preventie door educatieve programma's. Er zijn veel programma's ontwikkeld, vele ervan gericht op het ontwikkelen van sociale vaardigheden, met name op het leren weerstaan van groepsdruk. Hierbij speelt rollenspel vaak een belangrijke rol.

De interviews met groepjes kinderen geven een beeld van wanneer en waarom men drinkt en hoe men zich verplaatst na het drinken. Weer ontstaat het beeld van groepsprocessen en groepscultuur. Men gaat als groep uit, bestelt samen drankjes, zich aanpassend aan de snelste drinker. Men kan zich moeilijk daaraan onttrekken, vooral jongens niet. Drinken maakt los, bevordert sociale contacten. Dronkenschap wordt ook vooral positief gewaardeerd. Ouders vinden dronkenschap niet goed, maar hebben het niet voor het zeggen. Dronken op de brommer of achter het stuur kan niet, maar dronken fietsen is normaal. Niemand, ook ouders niet, staat stil bij fietsen na een feest. Het wordt zelfs van alle kanten gestimuleerd, vooral het samen fietsen, vanwege de sociale veiligheid. De politie is afwezig. Bijna een derde heeft wel eens meegereden met dronken ouders. Het gesprek hierover begint men niet, maar als men het aankaart blijkt het goed uit te pakken. Over het algemeen vindt men dat men het zelf moet weten als men dronken rijdt, de consequenties zijn voor jezelf maar men rijdt dan zelf liever niet mee. Er is geen duidelijke grens voor de kinderen tussen 'wat drinken' en 'te veel drinken'.

Ouders kunnen een rol vervullen, hebben ook machtsmiddelen: ze fourneren voor een deel het te besteden geld, waarschuwen voor te veel drinken en verbieden dronkenschap, stellen grenzen aan het uur van thuiskomst en schrijven voor dat in groepsverband gefietst moet worden. Ook bepalen ze de schoolkeuze waarbij de goede naam op het gebied van alcohol en drugs een rol speelt.

De school wordt geacht een alcoholbeleid te hebben voor feesten, bepaalt het klimaat dat in de groepjes doorwerkt, is de plaats waar men over problemen van drank en verkeer wil horen en praten. Cafés en disco's schenken aan te jonge kinderen.

De gesprekken openen de ogen voor groepsdruk, maar men heeft het gevoel dat men zich eraan kan onttrekken. Ook ziet men een dilemma ontstaan: hoe zal men later, als men een auto heeft, kunnen voorkomen dat men rijdt onder invloed, nu men eenmaal gewend is te drinken en te fietsen? Men ziet hier geen oplossing voor.

Mogelijkheden voor educatie zijn er op verschillende terreinen. Een realistischer beeld van wat alcohol doet, met name ook in het verkeer, is gewenst. Ook kunnen sociale vaardigheden gestimuleerd worden, zowel met betrekking tot het weerstaan van (vaak vermeende) druk, als met betrekking tot het weerhouden van andere mensen, zowel groepsgenoten als familieleden. Het aangeschoten fietsen kan minder vanzelfsprekend gemaakt worden, vooral door een verband te leggen met toekomstig gedrag, als men eenmaal gemotoriseerd zal zijn. De school kan een goed podium bieden voor de kinderen om zich op dit terrein te vormen.

Summary

Alcohol and traffic in secondary education

This report investigates the determinants of behaviour which cause youth to drive while under the influence and to agree to ride as passengers with drunk drivers. The report also considers how such behaviour may be modified. During a subsequent phase, this target group analysis should result in a recommendation to the Dutch Road Safety Organisation VVN about the envisaged educational objectives for an information project on 'Alcohol and Traffic' for 15-16 year-olds in upper secondary education. Three sources are used: a questionnaire held amongst upper secondary students, a literature study and discussions with groups of children. The HBSC questionnaire (Health Behaviour in School Children) also contains information about upper secondary students with respect to alcohol consumption, driving under the influence and being driven by someone who has drunk alcohol, distinguished on the basis of school type, province, gender and town versus city. About 90% of the children had consumed alcohol at some stage. About 50% drank alcohol regularly (i.e. at least once per week). 42% had been drunk on at least one occasion. One quarter had been drunk less than two months prior to the interview. Children from a comprehensive school drink somewhat less, while lower technical school students drink somewhat more. Students from the south of Holland are slightly heavier drinkers. Girls drink somewhat more, as do children from villages. 18% of children had transported themselves home while drunk on at least one occasion, particularly if travelling by bicycle. It is likely that the term 'drunk' is linked only to times of severe inebriation, therefore cycling while drunk probably occurs with much greater frequency than stated. It has happened to a larger number of lower technical school students, and is more common with boys than girls. Being a passenger in a car driven by a drunk driver, particularly one's father, has been experienced by one quarter of students. Two-thirds of the children interviewed are in favour of the attention devoted to alcohol and traffic at school.

The literature study investigates the determinants of alcohol consumption, but is particularly interested in the social aspects of drinking: people drink most when together, in groups. People choose friends with the same drinking pattern, conform to group behaviour and influence other group members. In particular, they experience a greater bond than in fact exists. It is concluded that at various phases of life, different determinants could be influential. The behavioural effects of alcohol consumption and also of presumed alcohol consumption are considered in brief. The effect is apparently also influenced by cultural aspects. Alcohol consumption leads to accidents; youth in particular do not cope very well with drinking, particularly if riding a moped or driving a car. In addition, little has been revealed through study as to why Dutch youth drive while under the influence, although overseas study results are available. It seems that people find it difficult to assess when they have drunk too much and underestimate the consequences. In the U.S., the tendency is for youth to use the car as an outing in itself which includes drinking, and not only as a mode of transport to and from a party. Driving under the influence and riding with a drunk driver occur in situations when alcohol is consumed. Standards

adopted by the peer group are important, but are hardly expressed through direct pressure. The probability of accidents and the risk of being apprehended also play a role. It is difficult to motivate parents to intervene, although children are able to exert a positive influence on each other. Three theoretical approaches can be distinguished: The attitude theory of Ajzen and Fishbein, the problem behaviour theory of Jessor and the 'sensation seeking' theory of Zuckerman. The first is particularly relevant with regard to prevention through educational programmes. Numerous programmes have been developed, of which many are designed to develop social skills, particularly learning to resist group pressure. Here, role play often represents an important element of the programme.

The interviews with groups of children offer an impression of when and why people drink and how people travel after drinking. Again, the impression of group processes and group culture is confirmed. People go out as a group and order drinks together, adapting to the fastest drinker. It is difficult to disassociate from that pattern, in particular for boys. Drinking loosens inhibitions and promotes social contact. Drunkenness is also given a positive association. Parents disapprove of drunkenness, but can exert no authority. Drink driving, whether travelling by moped or by car, is not condoned, but cycling after drinking is considered normal. Nobody, not even parents, considers the dangers of cycling after a party. It is even stimulated from all sides, in particular cycling as a group, for reasons of social safety. Police enforcement is absent. Almost one third of children interviewed has at some time been a passenger with a drunken parent behind the wheel. Although they do not instigate a discussion, once the subject is broached, the responses are extensive. In general, people believe that the choice to drink and drive is up to the individual. The consequences are your own responsibility, but the interviewee would rather not be a passenger in that case. Children find it hard to define a clear boundary between 'having a few drinks' and 'drinking too much'. Parents can fulfill a role, and also have ways of exercising pressure: they supply some of the money spent, warn against drinking too much and forbid drunkenness, stipulate a certain time by which the child must be home and demand that they cycle home in a group. They also determine the choice of school, where the reputation in the field of alcohol and drugs plays a role. The school is expected to uphold a specific alcohol policy at student parties, determines the climate that forms group attitudes and is the place where people want to hear about and discuss drinking and driving problems. Bars and discos serve underage children. The discussions clearly indicate the presence of peer pressure, although people believe they are not necessarily forced into following the group. They also see a dilemma for the future: how, once in possession of a car, do people ensure they do not drive under the influence, since they are already used to drinking and cycling? No solution was forthcoming.

There are various potential areas on which education can focus. A more realistic impression of the effects of alcohol, in particular in traffic, is desirable. Social skills can also be stimulated, both with regard to resisting (often assumed) pressure, as with regard to stopping other people from drink driving, whether they are peers or family members. Cycling while drunk can be made less acceptable, in particular by associating this with future behaviour, when a switch is made to motorised transport. The school can offer a good podium for children to develop in this area.

Inhoud

1. *Inleiding*
2. *De doelgroepanalyse*
 - 2.1. Vraagstelling
 - 2.2. Werkwijze
3. *HBSC-enquête*
 - 3.1. Vraagstelling
 - 3.2. Alcoholgebruik
 - 3.2.1. Eigen alcoholgebruik
 - 3.2.2. Alcoholgebruik naasten
 - 3.3. Het probleem van zelf rijden onder invloed (AR)
 - 3.4. Het probleem van meerijden met personen die gedronken hebben (MAR)
 - 3.5. Voorbeelden
 - 3.6. Communicatie
4. *Literatuurstudie*
 - 4.1. Vraagstelling
 - 4.2. Alcoholgebruik
 - 4.2.1. Is er een alcoholprobleem bij jongeren, ervaren zij een alcoholprobleem?
 - 4.2.2. Het project richten op 'probleemgevallen' of op alle kinderen?
 - 4.2.3. Theoretische modellen
 - 4.2.4. De rol van alcohol
 - 4.3. Zelf rijden na het drinken van alcohol en meerijden met iemand onder invloed
 - 4.3.1. Rijden en meerijden als probleem
 - 4.3.2. Persoonlijke achtergronden
 - 4.3.3. De situatie
 - 4.3.4. Wetgeving
 - 4.3.5. Vrienden, horecapersoneel en ouders
 - 4.3.6. Theoretische modellen
 - 4.4. Educatieve programma's op school
 - 4.4.1. Rijden onder invloed
 - 4.4.2. Groepsdruk
5. *Interviews met kinderen*
 - 5.1. Samenvatting en conclusies
 - 5.2. Aangrijpingspunten
 - 5.2.1. Intermediairen
 - 5.2.2. Het kind en de groep
6. *Kanttekeningen en conclusies*
 - 6.1. Enkele uitgangspunten
 - 6.2. Conclusies

Literatuur

1. Inleiding

De SWOV heeft tot taak Veilig Verkeer Nederland (VVN) te adviseren over het formuleren van educatieve doelen voor een voorlichtingsproject over 'Alcohol en verkeer' voor 15-16 jarigen in de bovenbouw van het voortgezet onderwijs. Dit geschiedt onder andere op grond van gegevens uit de HBSC-enquête (Health Behaviour in School Children), een enquête onder schoolkinderen betreffende lifestyle en gezondheid. Verder wordt relevante literatuur bestudeerd. En er worden interviews afgenomen onder 15- en 16-jarige leerlingen.

Deze rapportage beschrijft nogmaals de vraagstelling (Hoofdstuk 2). Daarna volgen resultaten van de HBSC-enquête (Hoofdstuk 3) en van de literatuurstudie (Hoofdstuk 4). Hoofdstuk 5 vat het onderzoek onder leerlingen samen. Hoofdstuk 6 plaatst enkele kanttekeningen bij de bevindingen, mede op basis van een vergelijking van de gegevens van enquête, literatuurstudie en interviews. Ook worden hier conclusies getrokken.

Hoewel het project in de eerste plaats gericht is op problemen van alcoholgebruik in relatie tot verkeer, komt het alcoholgebruik zelf ook regelmatig om de hoek kijken, ofwel omdat het vaak de inleiding vormt tot verkeersveiligheidsproblemen, ofwel omdat het informatie geeft over groepsprocessen en preventiemogelijkheden die ook bij rijden onder invloed of meerijden gebruikt kan worden.

Dit rapport vormt de basis voor het formuleren van educatieve doelen, de volgende stap in dit project.

Het 'Projectplan Alcohol en verkeer in het voortgezet onderwijs' (VVN, 1992) wordt bekend verondersteld.

Onder AR wordt verstaan: rijden na het drinken van alcohol. Onder MAR: meerijden met een bestuurder die alcohol gebruikt heeft.

Hoofdstuk 2 is van de hand van drs. D.A.M. Twisk; H.P. Scholtens leverde de tabellen ten behoeve van uit Hoofdstuk 3; Hoofdstuk 5 is de samenvatting behorende bij het rapport over gesprekken met leerlingen en is van de hand van drs. J.E. Lindeijer (1993).

De SWOV heeft dit onderzoek uitgevoerd in het kader van de subsidie die het Preventiefonds aan VVN heeft toegekend voor het ontwikkelen van een integraal voorlichtingsproject over 'Alcohol en Verkeer' voor 15 tot 16-jarigen in het voortgezet onderwijs.

2. De doelgroepanalyse

2.1. Vraagstelling

Het doel van de doelgroepanalyse is vast te stellen welke veranderingen gewenst zijn in attitudes, sociale invloeden, eigen effectiviteit, barrières, vaardigheden en gedrag van de 15-16 jarigen. De grondslag hiervoor vormt een onderzoek naar de bestaande situatie.

Naast de redenen die door de doelgroep wordt opgegeven voor het vertoonde gedrag is het ook nodig vast te stellen op basis van welke overwegingen de doelgroep over zou gaan tot een gedragsverandering. Rogers (1983) stelt dat of iemand zijn gedrag verandert, afhankelijk is van:

- de ernst van een bepaalde bedreiging;
- de kans op blootstelling aan een dergelijk gevaar;
- de effectiviteit van bepaalde gedragingen om het gevaar te voorkomen;
- en de mate waarin men denkt in staat te zijn dat gedrag te vertonen.

Deze stelling kan vervolgens vertaald worden (zie Kok & Sandfort, 1991) in een aantal voor alcohol en verkeersgedrag gerelateerde vragen:

- loop ik risico? (kennis, kans inschatting);
- wil ik rijden onder invloed (ongeval) voorkomen? (risico-inschatting, nadelen, sociale norm);
- weet ik hoe ik rijden onder invloed (ongeval) kan voorkomen? (kennis, vaardigheden);
- zijn de voordelen sterker dan de nadelen? (attitude, sociale norm).

In het onderzoek zal per sub-doelgroep (doelgroepsegmentatie) een beeld geschetst worden van de manier waarop bovengenoemde vragen beantwoord worden door leden van de (sub)doelgroep.

2.2. Werkwijze

Naast een onderzoek van de literatuur omvat de doelgroepanalyse een nadere analyse van de resultaten verkregen uit een in 1991 reeds uitgevoerd landelijk onderzoek onder scholieren, nl. de Health Behaviour in Schoolchildren Study Nederland (HBSC-NL), die deel uitmaakt van het HBSC International Project onder auspiciën van de WHO. Met behulp van de resultaten uit dit onderzoek wordt de relatie tussen de verschillende subgroepen en het problematische gedrag nader beschreven.

Voor aanvullend onderzoek vinden groepinterviews plaats met jongeren van verschillende schooltypen. Dit resulteert in een aantal focusgroepen. Om inzicht te verkrijgen in de belevingswereld van verschillende groepen van scholieren is het houden van focusgroepgesprekken een geëigende methode.

De methode houdt in dat aan een homogene groep van minimaal 6 en maximaal 12 scholieren, die elkaar nog niet eerder ontmoet hebben, een beperkt aantal onderwerpen wordt voorgelegd en in een groepsgesprek worden door de deelnemers hun meningen en ervaringen met betrekking tot de onderwerpen naar voren gebracht. Hierdoor kunnen zowel de individuele meningen en ervaringen in kaart worden gebracht, maar ook de verschuivingen in meningen na het horen van andere meningen.

Juist voor de doelgroep scholieren is met name de relatie tussen de eigen opvattingen en die van de andere groepsleden van belang. De focusgroepen zijn het meest effectief indien ze homogeen zijn met betrekking tot geslacht van de deelnemers, schooltype en leeftijd.

Relevante thema's die in deze volgorde aan de orde zouden kunnen komen zijn:

1. Wat is het belang (voor jou) van verkeersveiligheid in relatie tot andere levensbedreigende omstandigheden?
2. Wat is voor jou het risico wanneer je onder invloed aan het verkeer deelneemt?
3. Wanneer komt het voor, waarom en welke problemen?
4. Kan je er iets aan doen / is het te veranderen / welke oplossingen? (vaardigheden en geloof in eigen-effectiviteit).
5. Wat vindt je omgeving van rijden onder invloed, ken je voorbeelden?

Deze interviews resulteren in een kwalitatieve beschrijving van de beleavingswereld van de doelgroep.

De inzichten die verkregen zijn uit de doelgroepanalyse worden door VVN (Veilig Verkeer Nederland) gebruikt voor het invullen van de educatieve (sub)doelen. Ze geven richting aan de manier waarop de educatieve doelen gerealiseerd gaan worden (educatieve richtlijnen).

De SWOV zal VVN adviseren bij het formuleren van deze doelen.

Bij de uiteindelijke realisatie van de interventie zal de SWOV adviseren, voorzover het onderdelen betreft, waarbij gebruik wordt gemaakt van de kennis verkregen uit de doelgroepanalyse.

3. HBSC-enquête

3.1. Vraagstelling

De HBSC-enquête bevat informatie over welke kinderen speciaal geconfronteerd worden met rijden onder invloed van zichzelf en van anderen en met meerijden met bestuurders onder invloed. Deze informatie heeft aanwijzingen geven voor selectie van kinderen die in aanmerking kwamen voor interviews.

Daarnaast levert de enquête aanwijzingen over de aard en omvang van het probleem, over de samenhang met andere gezondheidsproblemen, over factoren die rijden en meerijden na alcoholgebruik beïnvloeden.

De volgende vragen worden onderzocht:

1. Hoe is het alcoholgebruik onder jongeren en onder hun familie en vrienden? Is er onderscheid naar leeftijd, sekse, onderwijssoort, stad/platte land, noord-zuid Nederland, naar ouders met hoge of lage opleiding?
2. Is er een probleem van AR? Rijdt men aangeschoten en hoe?
3. Rijdt men mee met mensen die gedronken hebben en met wie?
4. Worden jeugdigen geconfronteerd met 'slechte' voorbeelden? Van drinken en van rijden na drinken?
5. Heeft men ervaring met campagnes en hoe staat men tegenover aandacht voor dit soort problemen op school?

De enquête is afgenomen bij 3552 leerlingen van de groep 8, en van klas 2 en 4 van het voortgezet onderwijs. Scholen en klassen werden aselekt gekozen. Alle scholen behoren tot het reguliere onderwijs. Een aantal analyses worden beperkt tot klas 4 omdat deze kinderen het dichtst bij de doelgroep staan en omdat onderzocht moest worden welke leerlingen van ongeveer deze leeftijdsgroep in aanmerking moesten komen voor gesprekken. Deze gegevens staan steeds onder het 'kopje klas 4 VO'.

Hoewel het op zijn plaats is bij het weergeven van resultaten steeds te zeggen: 'Zoveel procent zegt dat...', is voor het gemak dit 'zegt' weggelaten. Later zullen hier kanttekeningen bij worden geplaatst.

3.2. Alcoholgebruik

Er wordt gekeken naar het eigen alcoholgebruik en dat van 'naasten'.

3.2.1. *Eigen alcoholgebruik*

Het percentage kinderen dat zegt ooit alcohol te hebben gebruikt stijgt van 55 naar 73 naar 89% (groep 8, klas 2 en 4).

De leeftijd waarop men voor het eerst alcohol gebruikte stijgt uiteraard over de drie groepen, van 11 naar 12, naar 14 jaar (mediaan).

Op twee manieren is naar het eigen drankgebruik gevraagd: 'hoe vaak dronk je de laatste tijd alcohol zoals...?' en dan werd dat voor verschillende dranksoorten ingevuld. Dit is om te rekenen naar 'regelmatig gebruik', dat wil zeggen: minstens een maal per week. Regelmatige drinkers

stijgen van 4 naar 12 naar 44%.

Vraagt men naar de hoeveelheid die men afgelopen week heeft gedronken en rekt men dat om naar minstens een glas per week (regelmatige drinkers) dan worden de volgende percentages gevonden: 12, 26 en 56%.

Deze percentages zijn aanzienlijk hoger. Dat kan toevallig zijn: de lijst is in de tijd voor en na de jaarwisseling afgenomen: veel gelegenheid voor festiviteiten. Maar ook kan het zijn dat de cijfers van afgelopen week een betrouwbaarder beeld geven omdat ze verser in het geheugen liggen.

Het percentage kinderen dat zegt ooit dronken te zijn geweest stijgt van 4 naar 17 naar 42%.

Deze vraag is nog in andere vorm gesteld: hoe vaak dronken de laatste twee maanden. Dat leverde percentages van 2, 9 en 26% op.

Klas 4 VO

Schooltype

Er is naar gekeken of er bij de 1222 kinderen uit klas 4 VO een relatie is met schooltype (Scholengemeenschap, LHNO, LTS, MAVO, HAVO) (Tabel 1). Dit was van belang voor selectie van kinderen voor gesprekken. De leerlingen van de scholengemeenschap komen er wat soberder vanaf. De leerlingen van de LTS wat minder sober.

	SG	LHNO	LTS	MAVO	HAVO	Al- len
Ooit alcohol gebruikt	81	94	92	89	87	89
Ooit dronken geweest	32	49	61	39	28	42
Dronken afgelopen 2 maanden	16	27	43	23	18	26
Regelmatig drinker	20	41	62	44	37	44
Regelmatig afgelopen week	36	58	67	60	51	56
Aantal leerlingen	142	107	322	284	368	1222

Tabel 1. *Het verband tussen type school en alcoholgebruik. In percentages, behalve de onderste rij.*

Provincies

Ook is onderscheid gemaakt naar provincie (Tabel 2): Noord-Brabant en Limburg versus de andere provincies. De noordelijke provincies komen er iets soberder af, maar dat vertaalt zich niet in minder dronkenschap. Hierbij moet opgemerkt worden dat er nog andere relevante verschillen zijn tussen noord en zuid:

- Zuid heeft bijna drie maal zoveel HAVO-leerlingen als noord (41% versus 15%) en HAVO-leerlingen drinken minder dan gemiddeld.
- Zuid heeft 10% meer plattelanders dan noord (69% versus 58%), en plattelanders drinken meer dan gemiddeld.

	Noord	Zuid	Allen
Ooit alcohol gebruikt	89	89	89
Ooit dronken geweest	42	42	42
Dronken afgelopen 2 maanden	26	27	26
Regelmatig drinker	41	48	44
Regelmatig afgelopen week	53	61	56
Aantal leerlingen	747	477	1224

Tabel 2. *Het verband tussen noordelijk/zuidelijke provincies en alcoholgebruik. In percentages, behalve de onderste rij.*

Sekse

Hetzelfde is uitgezocht voor jongens en meisjes apart. Meisjes zijn wat soberder en minder vaak dronken (Tabel 3).

	Jongens	Meisjes	Allen
Ooit alcohol gebruikt	89	88	89
Ooit dronken geweest	46	37	42
Dronken afgelopen 2 maanden	31	21	26
Regelmatig drinker	51	36	44
Regelmatig afgelopen week	60	52	56
Aantal leerlingen	635	589	1224

Tabel 3. *Het verband tussen sekse en alcoholgebruik. In percentages, behalve de onderste rij.*

Dorp-stad

Er is een onderscheid gemaakt naar dorp (dorp en platteland) en stad (kleine en grote stad). De verschillen zijn klein (Tabel 4). Op het platteland en in dorpen wordt iets meer gedronken dan in de stad zonder dat dat in dronkenschap terug te vinden is.

	Dorp	Stad	Allen
Ooit alcohol gebruikt	90	86	89
Ooit dronken geweest	42	41	42
Dronken afgelopen 2 maanden	27	25	26
Regelmatig drinker	46	39	44
Regelmatig afgelopen week	59	51	56
Aantal leerlingen	821	401	1222

Tabel 4. *Het verband tussen dorp-stad en alcoholgebruik. In percentages, behalve de onderste rij.*

Opleiding ouders

Er is een onderscheid gemaakt naar opleiding van de ouders (Tabel 5): hoog-laag, waarbij de opleiding van de ouder met de hoogste opleiding genomen is. Kinderen van ouders met een hogere opleiding drinken wat minder en zijn wat minder vaak dronken.

	Laag	Hoog	Allen
Ooit alcohol gebruikt	90	88	89
Ooit dronken geweest	44	37	42
Dronken afgelopen 2 maanden	29	22	26
Regelmatig drinker	47	41	44
Regelmatig afgelopen week	61	52	56
Aantal leerlingen	606	494	1224

Tabel 5. *Het verband tussen opleiding ouders en alcoholgebruik. In percentages, behalve de onderste rij.*

3.2.2. Alcoholgebruik naasten

Kinderen worden geconfronteerd met drinkende ouders, broers en zussen en vrienden. Tabel 6 geeft weer hoeveel van deze mensen tot de categorie regelmatige drinkers behoren, d.w.z. minstens eens per week drinken. Ouders van groep 8 lijken minder te drinken, maar er is wel eens gebleken dat jonge kinderen moeite hebben met het vaststellen van drinken.

	Groep 8	Klas 2	Klas 4	Allen
Vader	51	60	63	58
Moeder	30	40	45	38
Oudste broer	4	14	22	14
Oudste zus	2	8	11	7
Beste vriend	1	13	44	20
Beste vriendin	1	7	30	13
Geen personen	45	30	18	30
Aantal leerlingen	1049	1268	1227	3544

Tabel 6. *Percentages regelmatige drinkers. 'Regelmatig' is 'minstens eens per week'.*

Klas 4 VO

Schooltype

Er is naar gekeken of er bij de 1222 kinderen uit klas 4 VO een relatie is met schooltype (Scholengemeenschap, LHNO, LTS, MAVO, HAVO). Het beeld is wisselend voor ouders (LHNO hebben minder drinkende voorbeelden) en voor familieleden (Scholengemeenschap-leerlingen minder) en voor vrienden (idem) (Tabel 7).

	SG	LHNO	LTS	MAVO	HAVO	Allen
Vader	55	53	60	67	69	63
Moeder	49	32	38	47	51	45
Oudste broer	13	29	27	18	22	22
Oudste zus	4	11	13	10	12	11
Beste vriend	23	48	57	44	40	44
Beste vriendin	9	37	33	33	27	29
Aantal leerlingen	142	107	322	284	368	1222

Tabel 7. *Het verband tussen type school en alcoholgebruik van anderen. In percentages, behalve de onderste rij.*

Provincies

Ook is onderscheid gemaakt naar provincie (Tabel 8): Noord-Brabant en Limburg versus de andere provincies. Het verschil is niet groot. Zeker niet wat familieleden betreft. Zuidelijke vrienden drinken wat meer, het eigen drinken weerspiegelend.

	Noord	Zuid	Allen
Vader	62	65	63
Moeder	44	45	45
Oudste broer	23	20	22
Oudste zus	10	12	11
Beste vriend	42	47	44
Beste vriendin	27	32	29
Aantal leerlingen	747	477	1224

Tabel 8. *Het verband tussen noordelijke/zuidelijke provincies en alcoholgebruik van anderen. In percentages, behalve de onderste rij.*

Sekse

Hetzelfde is uitgezocht voor jongens en meisjes apart (Tabel 9). Er zijn geen opvallende verschillen behalve het drinken van de beste vriendin. Het kan zijn dat beste vriendinnen van jongens zich wat meer beperken, of jongens willen hun beste vriendin wat minder graag 'zien' drinken.

	Jongens	Meisjes	Allen
Vader	65	61	63
Moeder	45	44	45
Oudste broer	24	20	22
Oudste zus	10	11	11
Beste vriend	46	42	44
Beste vriendin	23	35	29
Aantal leerlingen	635	589	1224

Tabel 9. *Het verband tussen sekse en alcoholgebruik van anderen. In percentages, behalve de onderste rij.*

Dorp-stad

Er is een onderscheid gemaakt naar dorp (dorp en platteland) en stad (kleine en grote stad). Opvallend is (Tabel 10) dat er vooral verschillen gevonden worden wat vrienden betreft. In dorpen en op het platteland drinken deze meer, weer het eigen drinkgedrag weerspiegelend.

	Dorp	Stad	Allen
Vader	65	60	63
Moeder	45	45	45
Oudste broer	23	20	22
Oudste zus	12	8	11
Beste vriend	48	36	44
Beste vriendin	33	20	29
Aantal leerlingen	821	401	1222

Tabel 10. *Het verband tussen dorp-stad en alcoholgebruik van anderen. In percentages, behalve de onderste rij.*

Opleiding ouders

Er is een onderscheid gemaakt naar opleiding ouders (Tabel 11): hoog-laag, waarbij de opleiding van de ouder met de hoogste opleiding genomen is. Opvallend is dat kinderen met ouders met lagere opleiding wat minder drinken, maar hun vrienden een beetje meer.

	Laag	Hoog	Allen
Vader	62	69	63
Moeder	41	51	45
Oudste broer	23	22	22
Oudste zus	11	11	11
Beste vriend	47	41	44
Beste vriendin	30	28	29
Aantal leerlingen	606	494	1100

Tabel 11. *Het verband tussen opleiding ouders en alcoholgebruik van anderen. In percentages, behalve de onderste rij.*

3.3. Het probleem van zelf rijden onder invloed (AR)

Wat het zelf rijden na het gebruik van alcohol betreft, de volgende vraag is gesteld:

"Wanneer je dronken was, is het dan wel eens voorgekomen dat je nog naar huis moest, en zo ja hoe heb je dat dan gedaan?"

De resultaten zijn in Tabel 12 weergegeven.

Antwoorden:	Aantal	Percentage	Percentage van genoemde mogelijkheden
Ontbrekend	590	16,25	-
Nee, kwam niet voor	2317	63,83	-
Met iemand in auto	127	3,50	17,57
Met iemand op fiets	77	2,12	10,65
Zelf op fiets	261	7,19	36,10
Zelf op bromfiets	25	0,69	3,46
Lopend	171	4,71	23,65
Openbaar vervoer	32	0,88	4,43
Taxi	21	0,58	2,90
Anders	9	0,25	1,24
Totaal*	3.630	100,00	100,00

* Totaal groter dan 3530 omdat meer antwoorden mogelijk waren.

Tabel 12. *Wanneer je dronken was, is het dan wel eens voorgekomen dat je nog naar huis moest, en zo ja hoe heb je dat dan gedaan?*

17% heeft ervaring met dronken naar huis moeten. 8% komt dronken zelf rijdend op de fiets of bromfiets naar huis. Zeer weinigen maken gebruik van openbaar vervoer of taxi.

Een iets andere opstelling van cijfers laat zien wat er gebeurt als men dronken naar huis moet. 623 kinderen zeggen dat hen dat wel eens overkomen is. 286 keer geven ze aan dat ze met de fiets of bromfiets naar huis zijn gegaan. Nog anders gezegd: van de 723 manieren waarop de 623 kinderen zeggen dronken naar huis te zijn gegaan zijn er 286 'zelf rijden'. Dat is dus 40%. Verder is opvallend dat openbaar vervoer en taxi maar weinig genoemd worden (7%).

We kunnen concluderen dat AR een flink probleem is als men eenmaal dronken naar huis moet.

Klas 4 VO

Schooltype

Er is naar gekeken of er bij de 1222 kinderen uit klas 4 VO een relatie tussen zelf aangeschoten rijden en schooltype (Scholengemeenschap, LHNO, LTS, MAVO, HAVO). Leerlingen van de LTS melden veel vaker dat ze zelf dronken rijden (Tabel 13).

	SG	LHNO	LTS	MAVO	HA-VO	Al-len
<i>Zelf dronken rijden (brom)fiets</i>	10	8	32	18	12	18
<i>Met anderen mee-rijden:</i>						
Vader	20	16	15	19	23	19
Moeder	5	2	2	3	8	4
Oudste broer	1	-	1	1	1	1
Oudste zus	-	-	-	-	-	-
Beste vriend	2	5	4	1	1	2
Beste vriendin	-	-	1	-	-	0
Vriend	1	2	2	1	2	1
Kennissen	1	-	1	0	0	1
Oom/tante	1	-	1	-	0	0
<i>Anderen rijden na drinken:</i>						
Vader	20	20	17	20	25	21
Moeder	6	4	2	3	8	5
Oudste broer	1	-	1	1	1	1
Oudste zus	-	-	0	-	1	0
Beste vriend	2	5	4	2	1	3
Beste vriendin	-	-	0	1	-	0
Vriend	1	2	2	1	2	2
Kennissen	3	1	1	1	1	1
Oom/tante	1	1	1	1	1	1
Aantal leerlingen	142	107	322	284	368	1223

Tabel 13. Het verband tussen type school en (mee)rijden na drinken. In percentages, behalve de onderste rij.

Provincies

Ook is onderscheid gemaakt naar provincie: Noord-Brabant en Limburg versus de andere provincies. Er wordt iets meer dronken gereden in het zuiden (Tabel 14).

	Noord	Zuid	Allen
<i>Zelf dronken rijden (brom)fiets</i>	17	20	18
<i>Met anderen meerijden:</i>			
Vader	17	22	19
Moeder	4	5	4
Oudste broer	1	0	1
Oudste zus	-	-	-
Beste vriend	3	1	2
Beste vriendin	0	-	0
Vriend	1	2	1
Kennissen	1	0	1
Oom/tante	0	1	0
<i>Anderen rijden na drinken:</i>			
Vader	19	24	21
Moeder	4	5	5
Oudste broer	1	1	1
Oudste zus	0	0	0
Beste vriend	4	1	3
Beste vriendin	0	0	0
Vriend	1	2	2
Kennissen	1	1	1
Oom/tante	1	1	1
Aantal leerlingen	747	477	1224

Tabel 14. *Het verband tussen provincie en (mee)rijden na drinken. In percentages, behalve de onderste rij.*

Sekse

Het is duidelijk dat jongens veel vaker zelf dronken rijden (Tabel 15).

	Jongens	Meisjes	Allen
<i>Zelf dronken rijden (brom)fiets</i>	27	9	18
<i>Met anderen meerijden:</i>			
Vader	18	20	19
Moeder	4	4	4
Oudste broer	1	0	1
Oudste zus	-	-	-
Beste vriend	2	2	2
Beste vriendin	0	-	0
Vriend	1	2	1
Kennissen	0	1	1
Oom/tante	1	0	0
<i>Anderen rijden na drinken:</i>			
Vader	19	23	21
Moeder	4	5	5
Oudste broer	1	1	1
Oudste zus	1	-	0
Beste vriend	2	3	3
Beste vriendin	0	0	0
Vriend	1	2	2
Kennissen	1	2	1
Oom/tante	1	1	1
Aantal leerlingen	747	477	1224

Tabel 15. *Het verband tussen sekse en (mee)rijden na drinken. In percentages, behalve de onderste rij.*

Dorp-stad

Op het platteland wordt iets vaker dronken gereden (Tabel 16).

	Dorp	Stad	Allen
<i>Zelf dronken rijden (brom)fiets</i>	19	16	18
<i>Met anderen meerijden:</i>			
Vader	19	19	19
Moeder	4	5	4
Oudste broer	1	1	1
Oudste zus	-	-	-
Beste vriend	2	2	2
Beste vriendin	0	-	0
Vriend	2	2	2
Kennissen	0	1	1
Oom/tante	1	0	0
<i>Anderen rijden na drinken:</i>			
Vader	21	19	21
Moeder	4	5	5
Oudste broer	1	1	1
Oudste zus	-	0	0
Beste vriend	3	2	3
Beste vriendin	0	-	0
Vriend	2	2	2
Kennissen	1	2	1
Oom/tante	1	1	1
Aantal leerlingen	821	401	1222

Tabel 16. *Het verband tussen dorp-stad en (mee)rijden na drinken. In percentages, behalve de onderste rij.*

Opleiding ouders

Kinderen van ouders met een hogere opleiding rijden iets minder vaak zelf dronken (Tabel 17).

	Laag	Hoog	Allen
<i>Zelf dronken rijden (brom)fiets</i>	20	15	18
<i>Met anderen meerijden:</i>			
Vader	20	19	19
Moeder	3	6	4
Oudste broer	1	1	1
Oudste zus	-	-	-
Beste vriend	3	1	2
Beste vriendin	0	-	0
Vriend	2	1	1
Kennissen	0	1	1
Oom/tante	1	-	0
<i>Anderen rijden na drinken:</i>			
Vader	22	20	21
Moeder	4	5	5
Oudste broer	1	1	1
Oudste zus	0	0	0
Beste vriend	4	1	3
Beste vriendin	0	0	0
Vriend	2	2	2
Kennissen	1	1	1
Oom/tante	1	0	1
Aantal leerlingen	606	494	1100

Tabel 17. *Het verband tussen opleiding ouders en (mee)rijden na drinken. In percentages, behalve de onderste rij.*

3.4. Het probleem van meerijden met persoon die gedronken hebben (MAR)

Nadat gevraagd is of iemand anders wel eens auto rijdt, terwijl die alcohol heeft gebruikt wordt de volgende vraag gesteld: 'Is het wel eens gebeurd dat je in zo'n situatie met deze persoon bent meegereden?' Tabel 18 geeft de resultaten per klas. Ook hier zijn weer meerdere antwoorden mogelijk.

	Groep 8	Klas 2	Klas 4	Allen
Vader	18	19	19	18
Moeder	4	4	4	4
Oudste broer	0	1	1	1
Oudste zus	-	0	-	0
Beste vriend	0	1	2	1
Beste vriendin	-	0	0	0
Vriend	-	0	1	1
Kennissen	0	1	1	1
Oom/tante	0	1	0	0
Aantal leerlingen	1042	1264	1224	3530

Tabel 18. *Is het wel eens gebeurd dat je in zo'n situatie met deze persoon bent meegereden? In percentages, behalve de onderste rij.*

22% (resp. 19, 22 en 24%) van de ondervraagden heeft wel eens met iemand in de auto meegereden die alcohol had gedronken. 18% met vader, 4% met moeder. De 775 kinderen die het wel eens hebben meegemaakt melden 945 personen. Van deze kinderen heeft 84% ervaring met vader, 18% met moeder. Andere dan ouders worden weinig genoemd.

Er is niet gevraagd hoeveel alcoholhoudende drank was genuttigd. Of het dus om een ernstig probleem gaat is niet te zeggen. Maar in ieder geval krijgt een flink deel van de kinderen al te maken met meerijden met ouders, nadat deze gedronken hebben.

Klas 4 VO

De getallen voor anderen dan ouders zijn zo klein dat we ons zullen beperken tot de ouders, met name de vader.

Schooltype

Er is naar gekeken (Tabel 13) of er bij de 1222 kinderen uit klas 4 VO een relatie tussen meerijden met iemand die gedronken heeft en schooltype (Scholengemeenschap, LHNO, LTS, MAVO, HAVO).

Bij HAVO-leerlingen kwam het relatief veel voor (23%), bij LTS-leerlingen weinig (15%)

Provincies

Ook is onderscheid gemaakt naar provincie (Tabel 14): Noord-Brabant en Limburg versus de andere provincies. In de zuidelijke provincies kwam het vaker voor (22%) dan in noordelijke (17%).

Sekse

Vrijwel geen verschil (Tabel 15).

Dorp-stad

Geen verschil (Tabel 16).

Opleiding ouders

Geen verschil (Tabel 17).

3.5. Voorbeelden

Er is naar voorbeelden gevraagd: "Komt het wel eens voor dat iemand auto rijdt, terwijl hij/zij volgens jou alcoholhoudende drank heeft gebruikt?". Het resultaat is in Tabel 19 gegeven.

	Groep 8	Klas 2	Klas 4	Allen
Vader	19	20	21	20
Moeder	4	4	5	4
Oudste broer	1	1	1	1
Oudste zus	0	0	0	0
Beste vriend	0	1	3	1
Beste vriendin	0	0	0	0
Vriend	0	0	2	1
Kennissen	0	1	1	1
Oom/tante	0	2	1	1
Aantal leerlingen	1042	1264	1224	3530

Tabel 19. *Komt het wel eens voor dat iemand auto rijdt, terwijl hij/zij volgens jou alcoholhoudende drank heeft gebruikt?*

24% (resp. 20, 25 en 27%) heeft ervaring met mensen die na alcoholgebruik gaan rijden. Deze 895 kinderen noemen 1080 mensen met wie ze deze ervaring hebben. 78% heeft dat bij vader gezien, 16% bij moeder. Andere familieleden, kennissen en anderen worden niet erg vaak genoemd. In welke staat deze mensen de auto bestuurden is niet bekend. Maar kinderen krijgen toch voorbeelden dat drinken en rijden samengaan.

Klas 4 VO

Weer wordt vooral naar de gegevens van de ouders gekeken.

Schooltype

Er is naar gekeken (Tabel 13) of er bij de 1222 kinderen uit klas 4 VO een relatie tussen ervaring met iemand die gedronken heeft en schooltype (Scholengemeenschap, LHNO, LTS, MAVO, HAVO). HAVO-leerling hebben meer ervaring dan de andere leerlingen (vader: 25%, moeder 8%). LTS-leerlingen minder (vader: 17%, moeder: 2%).

Provincies

In de noordelijke provincies heeft men er wat minder ervaring mee (19%) dan in zuidelijke (24%), maar hier zal wel een rol spelen dat HAVO-leerlingen sterk overgerepresenteerd zijn in het zuiden (Tabel 14).

Sekse

Geen verschil (Tabel 15).

Dorp-stad

Geen verschil (Tabel 16).

Opleiding ouders

Geen verschil (Tabel 17).

3.6. Communicatie

Ook is gevraagd of men afgelopen jaar iets gemerkt heeft van acties speciaal gericht tegen het drinken van alcoholhoudende drank door jongeren. 52, 50 en 64% van de kinderen van resp. groep 8, Klas 2 en Klas 4 zegt daar eens of vaker mee geconfronteerd te zijn geweest.

De vraag of men afgelopen jaar iets gezien, gehoord of gelezen heeft van de aandacht besteed in de media aan verkeersveiligheid of verkeer en milieu wordt door 87, 86 en 85% beaamd. Dezelfde vraag gesteld over 'op school' levert deze percentages: 36, 18 en 18%.

Er is gevraagd of men vindt dat er in de klas meer gepraat moet worden over problemen van roken, drinken, drugs en aids. Dit wordt beaamd door 57, 64 en 60% van de kinderen.

Ook is gevraagd of er in de klas meer gesproken moet worden over problemen die het verkeer veroorzaakt, zoals aantasting van het milieu en ongevallen. Dit wordt beaamd door 78, 73 en 69% van de kinderen.

4. Literatuurstudie

4.1. Vraagstelling

De literatuurstudie was er in de eerste plaats op gericht thema's boven water te krijgen die aan de orde gesteld kunnen worden in interviews met de kinderen. Dit zoeken naar thema's is pragmatisch werk, waarbij het niet gaat om relevante theorieën tegen elkaar af te wegen of een uitgebalanceerd model te ontwerpen van hoe kinderen in de problemen komen om van daaruit tot het ontwikkelen van een preventie-aanpak te komen. Het ging erom voor kinderen interessante thema's op te sporen die het mogelijk maken met hen in gesprek te geraken over hun belevingswereld op het onderhavige terrein.

In de tweede plaats moet de literatuurstudie ook een bijdrage leveren aan inzicht in wat kinderen meemaken, wat ze belangrijk vinden en in mogelijkheden om educatief in te grijpen.

Bij selectie van de literatuur hebben we de volgende uitgangspunten gehanteerd:

- Jeugdigen die regelmatig alcohol gebruiken zullen eerder voor de keus gesteld worden te rijden na alcoholgebruik dan weinig-gebruikers. In zoverre zijn factoren die tot alcoholgebruik leiden en in aanmerking komen voor preventie interessant. Maar het accent zal toch moeten liggen op de factoren die tot rijden na alcoholgebruik leiden. Alcoholgebruik op zich speelt daarbij natuurlijk een rol.
- De keus om mee te rijden met iemand die alcohol gebruikt heeft komt zowel bij drinkers als niet-drinkers voor. Alle literatuur op dit gebied wordt voorlopig relevant geacht.
- Het project richt zich op ontwikkeling van sociale vaardigheden om jeugdigen weerbaar te maken. Alle literatuur op dit gebied voorzover het op alcoholgebruik of op (mee)rijden betrekking heeft wordt relevant geacht.
- Selectie van titels heeft als volgt plaatsgevonden. Alle relevante literatuur die in de SWOV-bibliotheek aanwezig is en alle relevante literatuur die in 1992 in Current Contents is vermeld is opgevraagd. Deze literatuur heeft weer enige verwijzingen opgeleverd die ook zijn verwerkt.

De volgende vragen zullen de literatuurstudie beheersen:

1. Welke factoren zijn -globaal- aan de orde bij het gebruik van alcohol door jeugdigen?
2. Welke factoren zijn van invloed op zelf rijden onder invloed?
3. Welke factoren zijn van invloed op het meerijden met iemand die alcohol gebruikt heeft?
4. Welke aanpak gebruikt men op scholen om (mee)rijden te voorkomen? Welke sociale vaardigheden worden getraind?

4.2. Alcoholgebruik

Talloos zijn de studies die variabelen onderzoeken die samenhangen met alcoholgebruik bij jongeren. Vaak wordt in dezelfde studie tegelijk, of apart, tabaksgebruik en gebruik van andere drugs onderzocht. Deze studies zijn er veelal op gericht jongeren op te sporen die speciaal risico lopen. Niet altijd wordt een onderscheid gemaakt tussen 'samenhang' en

'oorzaak'. Naast risico-factoren is soms ook sprake van preventieve factoren.

Soms wordt onderscheid gemaakt tussen vormen van alcoholgebruik zoals: alcoholgebruik, regelmatig alcoholgebruik, alcoholmisbruik, alcoholisme, alcoholgebruik onder of zonder ouderlijk toezicht etc.

Het zou buiten het bestek van deze studie vallen alle onderzochte en gevonden oorzaken van alcoholgebruik op te sommen. Wel is het nuttig soorten indelingen te noemen.

Van der Stel & Buisman (1988) noemen drie soorten theorieën die alcoholverslaving verklaren:

- Biologische theorieën. Men onderscheidt erfelijkheids, biochemische en endocrine theorieën.
- Sociaal-psychologische theorieën. De spanningsreductie-, persoonlijkheids-, psychoanalytische, leer-, en omgevingstheorieën.
- Sociaal-culturele theorieën. De sociaalculturele, de beschikbaarheidstheorie, en de theorie van maatschappelijke omstandigheden.

Adger (1991) hanteert zes categorieën bij het verklaren van drinken bij jeugdigen. Deze komen gedeeltelijk met de genoemde indeling overeen. Hij noemt expliciet 'factoren die met leeftijdsgenoten samenhangen' en ook heeft hij een categorie 'demografische factoren'. Hieronder worden verstaan leeftijd, sekse, etniciteit, ras en sociaal economische status (SES).

Akers e.a. (1979) leggen de nadruk op sociale factoren gedurende de puberteit, met name de rol van ouders en leeftijdsgenoten.

Jessor & Jessor (1977) benadrukken de samenhang met ander probleemgedrag en onderscheiden persoonsgebonden kenmerken, de ervaren omgeving en het gedragsysteem.

Ajzen & Fishbein (1980) benadrukken in hun Theory of Reasoned Action de rol van intentie als bepaler van gedrag. De intentie wordt gevormd door een gewogen afweging van attitudes en sociale normen. Later heeft Ajzen (1988) in zijn Theory of Planned Behavior het begrip van Bandura 'self-efficacy' toegevoegd onder de titel 'perception of control': men moet zichzelf in staat voelen gedrag uit te voeren om het ook te willen uitvoeren en als men het wil moet men het idee hebben dat men het kan voor men het probeert te doen. Anderen hebben het model voorzien van nog andere toeters en bellen. Bentler & Speckart (1979) voegden 'eerdere ervaring' toe als aparte factor en Wittenbraker et al. (1983) het vergelijkbare 'eerder gedrag' of 'gewoonte'.

Vaak wordt een onderscheid gemaakt tussen 'beschermende' en risico-factoren. De eersten dragen ertoe bij dat er geen alcoholprobleem ontstaat, de tweeden vergroten de kans. Zo onderscheiden Hawkins e.a. (1992) 17 soorten risicofactoren. Beschermende factoren werpen een dam op tegen deze risicofactoren of versterken andere beschermende factoren. Zo kan een sterke relatie met ouders de negatieve invloed van leeftijdsgenoten beperken. Een sterke band met de vader kan het kind conventioneeler maken en zo beter bestand tegen niet-conventionele praktijken. In deze paragraaf zal het alcoholprobleem van jongeren aan de orde komen en hoe dit probleem in verschillende theorieën in kaart wordt gebracht. Ook zullen gevolgen van alcoholgebruik behandeld worden.

4.2.1. *Is er een alcoholprobleem bij jongeren, ervaren zij een alcoholprobleem?*

De HBSC-enquête heeft laten zien dat veel jongeren regelmatige drinkers zijn. Van groep 8, klas 2 en klas 4 resp. 4, 12 en 44%; of 12, 26 en 56% drinken minstens elke week (afhankelijk van of men ze vraagt naar hoe vaak ze in het algemeen drinken, of hoeveel ze afgelopen week gedronken hebben).

Drie andere recente bronnen zijn een cohortstudie (Van Reek, 1991), een leefstijlonderzoek via de peilstations Jeugdgezondheidszorg (Vogels, 1991) en een studie in het kader van het Alcohol Voorlichtingsplan (WVC, 1989).

Deze laatste studie heeft onder andere 15-24 jarigen ondervraagd, met 15-17-jarigen als deelgroep. Ook kunnen vergelijkingen gemaakt worden met 15-60-jarigen. 38% van de 15-24 jarigen vindt dat er een maatschappelijk probleem is en 11% heeft de indruk dat alcohol in eigen omgeving moeilijkheden en problemen oplevert. Vrouwen vinden het een groter probleem dan mannen. De jongste mannen vinden het een groter probleem dan de oudere. Het kennisniveau is onder de jongste groep lager dan onder ouderen. Jongeren zijn wat toleranter ten opzichte van alcoholgebruik dan mensen boven de 24 jaar.

19% van de 15-24 jarige mannen zijn niet-drinkers tegen 27% van de vrouwen. 7% van de drinksters drinkt meer dan 10 glazen per week tegen 40% van de drinkers.

Men staat gunstig tegenover een aantal maatregelen tegen alcoholgebruik: voorlichting, tegengaan alcoholgebruik op school en werk, strengere straffen, beperken verkoop in treinen, sportkantine etc., verhogen leeftijdsgrens, beperking verkoop buiten slijterijen. Niet gunstig tegenover verbod reclame, prijsverhoging en beperking bars en cafés.

De cohortstudie (Van Reek, 1991) stelde vragen aan kinderen van de eerste klas voortgezet onderwijs (13 jarigen). 68% van de jongens en 56% van de meisjes had ooit alcohol gedronken. 31% respectievelijk 22% had het laatste half jaar alcohol gebruikt. 21% resp. 14% de laatste maand. En 6% resp. 2% afgelopen week. 0,5% resp. 0,1 % dronk elke dag. 10% resp. 5% was gedurende de laatste twee jaar aangeschoten of dronken geweest. Men staat positief tegenover het verbieden van reclame.

Het leefstijlonderzoek (Vogels, 1991) komt met totaal andere cijfers. 70% van 13 jarigen zegt ooit alcohol te hebben gedronken tegen 90% van 16 jarigen. Van deze potentiële drinkers zegt 35% van de 13 jarigen dat ze afgelopen week hebben gedronken (dus 25% van alle 13 jarigen (.35 * .70), 50% van de 15 jarigen en 45% van de 16 jarigen.

De gegevens van de studies zijn niet goed vergelijkbaar; steeds worden iets andere vragen gesteld. Maar zelfs bij vergelijkbare vragen zijn de resultaten verschillend. Wel kan geconcludeerd worden dat in de leeftijd-fase van 13 tot 20 veel kinderen regelmatig beginnen te drinken, dat een flinke groep het als een maatschappelijk probleem ziet, dat slechts 11% persoonlijke problemen ervaart. Dat hoe jonger men is des te positiever men staat tegenover allerlei maatregelen. En dat meisjes wat minder drinken, het als een wat ernstiger probleem zien en wat minder tolerant staan tegenover drankgebruik.

4.2.2. *Het project richten op 'probleemgevallen' of op alle kinderen?*

Als het zo is dat slechts een klein deel van de jeugdigen persoonlijke problemen ervaart met drank is het dan wel zo effectief om het project op alle kinderen te richten?

Er zijn argumenten om alle kinderen aan te spreken. Deze betreffen de invloed die van leeftijdsgenoten uitgaat op het eigen drinken. En de mogelijke invloed die van leeftijdsgenoten uitgaat op het voorkomen van excessief drinken.

In de eerste plaats wordt aangenomen (Lemmens, 1987) dat er in de maatschappij een wisselwerking is tussen alle drinkers waardoor het algemene consumptieniveau het aantal probleemdrinkers bepaalt. Met andere woorden: drinken is geen bezigheid die men geïsoleerd ontwikkelt en in stand houdt: het is een maatschappelijk gebeuren. Uiteraard zijn voor adolescenten leeftijdsgenoten een belangrijk onderdeel van de maatschappij.

Maar ook specifiek is de rol van leeftijdsgenoten bij het stimuleren van alcoholgebruik aangetoond.

Steeds worden stevige verbanden gevonden tussen eigen gebruik en dat van vrienden, of het gebruik van vrienden zoals men dat denkt. Enkele recente cijfers:

Dull (1992) vond een correlatie van 0,54. Van Reek (1991) vond voor Nederland dat 13-jarige drinkers en niet-drinkers flink onderscheiden konden worden op basis van drinkende leeftijdsgenoten (een gestandaardiseerde canonische discriminant functie coëfficiënt van 0,34).

Iannotti & Bush (1992) constateerden dat het feitelijke gebruik van vrienden minder belangrijk was dan wat men dacht dat vrienden gebruikten.

Ook worden er relaties gevonden tussen eigen attitude ten opzichte van alcoholgebruik en alcoholgebruik enerzijds en de attitudes van vrienden anderzijds. Barnea e.a. (1992) vonden een sterke invloed van waargenomen attitudes bij vrienden op eigen attitude (een β van 0,34 in een regressie-analyse) en op eigen gebruik ($\beta=0,12$). Ook Connolly e.a. (1992) vonden een relatie tussen de attitudes van vrienden en het eigen drankgebruik.

De situatie tijdens het drinken is ook van belang (Connolly e.a., 1992): er wordt steviger gedronken met vrienden, dan thuis. Als de drank van vrienden wordt betrokken wordt er ook meer gedronken.

Ook bij preventie kan de groep van leeftijdsgenoten een belangrijke rol spelen. Verschillende mechanismen worden in werking gesteld (Botvin & Botvin, 1992):

- men maakt jongeren bewust van de invloed van leeftijdsgenoten.
 - men leert kinderen sociale vaardigheden om weerstand te bieden aan genoemde invloeden.
 - men leert kinderen bredere algemene en sociale vaardigheden, 'life skills' (Caplan e.a., 1992).
 - men corrigeert foute percepties van sociale normen betreffende gebruik.
- Daarnaast geeft men leeftijdsgenoten de rol om problemen bij anderen te voorkomen. Sommigen denken zelfs dat het stimuleren van interventies door leeftijdsgenoten de meest effectieve aanpak is (McKnight, 1990).

De conclusie kan zijn dat het meeste effect verwacht kan worden van een project gericht op alle jongeren. Hun alcoholgebruik, normen en attitudes hangen sterk samen. Zij moeten leren nee te zeggen tegen leeftijdsgenoten en zij kunnen leren anderen te helpen nee-zeggen.

4.2.3. Theoretische modellen

Attributiemodel

De consumptie van goederen staat onder invloed van interpersoonlijke processen. Het attributiemodel van deze interpersoonlijke invloeden gaat ervan uit dat men zich niet passief onderwerpt aan groepsnormen maar dat aanpassing bemiddeld wordt door attributies van de consument met betrekking tot waarschijnlijke reacties van anderen op zijn produktkeuze. Rose e.a. (1992) hanteren dit cognitief perspectief op de invloed van leeftijdsgenoten met betrekking tot adolescenten. Zij pasten dit toe op drugs en alcoholmisbruik, maar het zou ook toegepast kunnen worden op de invloed die uitgaat van leeftijdsgenoten op andere beslissingen zoals rijden onder invloed. Daarom hier een wat uitgebreidere beschrijving van hun onderzoek.

Het gaat om het krijgen van inzicht in de denkprocessen die voorafgaan aan aanpassing aan de groepsdruk. Aanwijzingen voor het belang hiervan vonden zij elders. Zo bleek druggebruik samen te hangen met 'gepastheid', een manier van zelf-presentatie gekoppeld aan sociale angst, vermindering van afkeuring en conformisme. Sociale angst en vermindering van afkeuring houden attributie-gedachten in over mogelijke reacties van anderen. Attributie wordt hier gedefinieerd als een overtuiging, afgeleid uit een redenering gebaseerd op evidentie of aannamen over jezelf of het gedrag, denken, gevoelens, opstelling van een leeftijdsgroep. Komt men voor de keus te staan van afwijking van de groep dan kan het attributieprobleem waar men voor komt te staan in drie soorten vragen worden onderscheiden:

1. Waarom oordelen en gedragen mijn leeftijdsgenoten zich zo?
2. Wat zal mijn afwijking impliceren voor wat de groep van mij en ik van de groep zal vinden?
3. Wat zal het betekenen voor wat ik van mezelf zal vinden?

Dus eerst gaat men op zoek naar een verklaring voor het oordeel van de groep en het eigen oordeel. Een verklaring voor het groepsgedrag (drinken bijvoorbeeld) kan intern of extern zijn. Intern: men kan drinken omdat men graag in stemming komt. Extern: men drinkt omdat er sociale druk wordt uitgeoefend. Attributie aan externe oorzaken kan de ervaren groepsdruk verminderen. Denk je bijvoorbeeld: ze drinken omdat ze ouder zijn en dus mogen van hun ouders, dan heeft men het gevoel dat men bij afwijking minder risico loopt. Als er niet eenvoudig externe oorzaken aangewezen kunnen worden dan is men aangewezen op speculaties over interne oorzaken, bijvoorbeeld verschillen in opstelling, in waarden, of in gewicht gehecht aan mogelijke gevolgen. De anderen zijn misschien minder bang voor afkeuring door hun ouders. Een dergelijke verklaring kan een afwijking onderbouwen, maar naarmate men eigen opvattingen als meer overeenkomend met die van de groep ervaart wordt dit soort attributies lastiger en zal men zich eerder conformeren.

Deze beschouwing kan samengevat worden in drie stellingen:

1. Consumenten raken verwickeld in spontane attributieprocessen als zij blootgesteld worden aan druk om alcohol of drugs te gebruiken.
2. Aanpassing zal minder zijn als men in staat is om het gedrag van de groep te verklaren.
3. Aanpassing zal minder zijn als men het groepsgedrag aan externe oorzaken kan toeschrijven dan aan interne oorzaken.

Aan studenten werden scenario's voorgelegd van een beslissing onder groepsdruk om al of niet alcohol (verboden voor deze leeftijdsgroep) of marihuana (altijd verboden) te gebruiken op een party. Ze moesten allerlei gedachten uiten over allerlei aspecten van deze situatie en tenslotte aangeven of ze al of niet zouden gebruiken. De gedachten werden gecodeerd in 9 categorieën: argumenten vóór of tegen de positie van de groep, verklaringen voor het groepsgedrag verwijzend naar de situatie of de houding, bezorgde uitingen over de reactie van de groep, vragen naar oorzaken van het groepsgedrag, vragen over de implicaties voor wat men van zichzelf zal vinden, overige vragen, vluchtgedrag, irrelevante gedachten. De tegenargumenten tegen het gedrag werden het meest gehoord. Maar ook kwamen er veel attributieve opmerkingen naar voren, zoals verwacht in de eerste stelling, met nadruk op zorgelijke opmerkingen over wat de groep wel van hun gedrag zou vinden. Als men minstens één attributie uitte, dan was men minder geneigd te zeggen dat men zich zou conformeren, dit in overeenstemming met de tweede stelling.

Ook werd er een verschil gevonden in uitingen ten opzichte van drugs en alcoholgebruik. Meer tegenargumenten en minder argumenten vóór waar het drugs betrof, de tolerantere houding ten opzichte van alcohol weerspiegelend.

In een ander onderzoek werden 15 studenten, die allemaal onwettig gebruikt hadden, ondervraagd over de situatie waarin het had plaats gevonden. Meeste studenten meldden dat ze zelf de groepsdruk 'maken', dat deze niet het resultaat is van openlijke pogingen of invloeden van groepsgenoten. Men vormt zich ideeën over mogelijke reacties. Gevraagd naar de oorzaak van het gebruik in deze situaties noemde de helft: in de groep passen en men dacht dat dit afhankelijk was van de persoonlijkheid: geringe eigendunk en zelfvertrouwen.

In een laatste studie werd weer een scenario aangeboden van marihuana-gebruik. Eerst werd hun gevraagd of ze zelf zouden gebruiken in de beschreven situatie. Daarna werd gevraagd redenen te beoordelen waarom de groepsleden (in dat scenario) marihuana zouden gebruiken. Interne: geen zorg om gezondheid, 'high' willen worden en geen zorgen om problemen met de wet te krijgen. Externe: ze willen een 'coole' indruk maken, ze voelen groepsdruk en ze willen erbij horen. Tenslotte werd hun gevraagd bij elk van de zes redenen of als dat de reden was waarom de groep gebruikte, zij zelf meer of minder waarschijnlijk zouden gebruiken. De resultaten waren als volgt. De eigen intentie om te gebruiken was omgekeerd evenredig met de attributie van het gedrag van de groepsleden aan externe factoren. Dus hoe meer de oorzaak van het groepsgebruik aan externe factoren werd toegeschreven des te geringer was de eigen intentie om mee te doen. Dus als externe redenen: groepsdruk, 'coole' indruk en erbij horen waarschijnlijker werden geacht werd de eigen intentie geringer. Als interne redenen: geen zorg voor gezondheid, 'high' worden en geen vrees voor de wet waarschijnlijker werden geacht dat nam de eigen inten-

tie toe. Alleen het wetseffect was niet significant gecorreleerd met intentie. Gevraagd naar het effect als een bepaalde reden aan de orde was op het zelf gebruiken werd voor elke reden gevonden dat men de kans op eigen gebruik negatief beoordeelde. Het minst was dit het geval bij de reden: men gebruikt om 'high' te worden.

De auteurs waarschuwen ervoor dat de aantrekkelijkheid van de groep ook een rol kan spelen bij het al of niet willen meedoen. Sommige redenen maken de groep onaantrekkelijker dan andere. Correctie voor dit effect verzwakt de verbanden enigszins.

Deze experimenten geven suggesties voor voorkomen van groepsdruk. Het is goed kinderen te laten zoeken naar redenen voor eigen en andermans gebruik en (mee) rijden na gebruik, een onderscheid makend tussen externe en interne oorzaken. Ook is de aantrekkelijkheid van de groep van belang en de interactie tussen attributies en aantrekkelijkheid.

Sociale projectie en conformisme

Vaak vindt men een verband tussen de overtuigingen, attitudes en gedragingen die men aan zichzelf toeschrijft en die men aan anderen toeschrijft (false consensus genaamd als dit illusoir is).

Zo vonden Ianotti & Bush (1992) een sterker verband tussen eigen alcoholgebruik en roken en wat men dacht dat vrienden gebruikten, dan wat deze feitelijk gebruikten.

Dit kan verklaard worden en wordt nogal eens verklaard door het feit dat men eigen attributies aan anderen toeschrijft die men gunstig beoordeelt, of hoogacht: sociale projectie. Het zou ook kunnen zijn dat men zich eerst afvraagt wat belangrijke anderen ervan vinden en dan het eigen oordeel daar aan aanpast: sociaal conformisme. Voor dit laatste pleit dat er grotere overeenstemming is als men eerst naar anderen vraagt en dan naar zichzelf dan andersom. Er zijn aanwijzingen van een proces van wederzijdse beïnvloeding: men ondergaat invloed van leeftijdsgenoten en beïnvloedt op zijn beurt die leeftijdsgenoten. Bovendien selecteert men leeftijdsgenoten om mee om te gaan op het kenmerk.

Marks e.a. (1992) hebben getracht deze mechanismen te onderscheiden door een longitudinale studie waarbij op twee punten in tijd (met 7 à 12 maanden ertussen) kinderen (gemiddelde leeftijd 12,5 jaar) werden ondervraagd over eigen alcoholgebruik en dat van hun vrienden.

Statistisch worden projectie en conformisme als volgt onderscheiden: de aanwezigheid van projectie wordt gesuggereerd door het verband tussen eigen gebruik op T1 en gebruik toegeschreven aan vrienden op T2, gecorrigeerd voor gebruik vrienden op T1, dus gecorrigeerd voor effect van conformisme. Het longitudinale conformisme-effect wordt gesuggereerd door het verband tussen geschat gebruik vrienden op T1 en eigen gebruik op T2, gecorrigeerd voor eigen gebruik op T1, dus gecorrigeerd voor sociale projectie.

Beide effecten werden gevonden. Het conformisme effect lijkt echter nadrukkelijker aanwezig. Bovendien is dit effect sterker voor meisjes dan voor jongens, aldus het idee bevestigend dat meisjes meer hun best doen zich aan te passen aan de groep.

Auteurs maken nog een kanttekening bij sociale projectie. Deze kan geschieden uit de behoefte aan sociale ondersteuning voor eigen gedrag. Maar er kunnen ook cognitieve factoren aan het werk zijn: men zoekt vrienden met zelfde interesses, attitudes en gedrag. Deze selectieve expo-

sitie verhoogt de beschikbaarheid in het geheugen van voorbeelden van gelijkenis tussen jezelf en anderen. Ook is er gevonden dat de 'false consensus' toeneemt als men situationele causale attributies van het eigen gedrag maakt dan dispositionele. Auteurs vertalen dit als volgt: de inschatting van consensus zal laag zijn voor degene die gebruiken en benadrukken dat eigen gedrag onafhankelijk is van de invloed van anderen. Individen die de rol van leeftijdsgenoten ontkennen kunnen een sterke behoefte hebben aan uniciteit. Degene die groepsdruk onderkent zal een hogere inschatting maken van consensus.

Een les kan zijn dat als iemand consensus rapporteert dat zowel een gevolg kan zijn van conformisme als sociale projectie.

Probleemgedragtheorie

Afwijkend gedrag kan zich, onder adolescenten, in allerlei vormen uiten: alcohol- en druggebruik, roken, vandalisme, stelen, slechte schoolprestaties, seksuele activiteit, agressie, niet traditionele attitudes zoals rebellie, minachting voor de wet. Volgens sommigen worden deze gedragingen en attitudes als een syndroom opgevat van probleemgedrag (Jessor & Jessor, 1977). Men heeft een aantal maal en met succes getracht samenhang aan te tonen tussen subsets van afwijkend gedrag en attitudes. McGee & Newcomb (1992) onderzochten of dit een blijvend syndroom is, van vroege adolescentie tot volwassenheid, of dat aspecten en symptomen erbij gaan horen en andere weer verdwijnen.

Een verklaring voor het samengaan van deze symptomen is dat ze gegenereerd worden door eenzelfde factor of construct, die verantwoordelijk is voor het ontstaan en in stand blijven. Ook wordt wel een verklaring gezocht in verschillende factoren voor groepen symptomen, waarbij de verschillende factoren op één factor zijn terug te voeren. De auteurs verklaarden de samenhangen op vier punten over een periode van 12 jaar met behulp van een aantal eerste-ordefactoren en één tweede-ordefactor (algemene afwijking). De vijf eerste-ordefactoren waren voor adolescenten: druggebruik, conformisme, school-oriëntatie, seksuele betrokkenheid en crimineel gedrag.

Het feit dat eerdere studies vooral uitkwamen bij een algemene factor wordt geweten aan het feit dat in hun studie veel meer indicaties onderzocht werden, en zowel gedragingen als attitudes, waardoor zowel specifieke factoren als een algemene factor kon ontstaan. Deze studie verschaft enig inzicht in mogelijke verbanden waarvan het nuttig is ze in de gaten te houden. Op het construct 'druggebruik' laden: sigarettengebruik, alcoholgebruik en gebruik van onwettige middelen. Op 'sociaal conformisme' laden 'zich houden aan de wet', liberalisme (negatief), religieuze overtuiging. Op het construct 'oriëntatie op school': gemiddeld cijfer en schoolverwachtingen. Op 'seksuele betrokkenheid': seksuele gebeurtenissen (zwangerschap, geslachtsziekte, etc.), leeftijd (negatief) van eerste contact en leeftijd van eerste gemeenschap. Op 'crimineel gedrag' laadt confrontaties (bijvoorbeeld vechtpartijen), stelen en vernieling van eigendom. Het ontwikkelde model laat ook zien dat in de vroege adolescentie seksuele betrokkenheid en crimineel gedrag nog geen relevante constructen zijn en dat tegen de volwassenheid oriëntatie op school en later seksuele betrokkenheid als zinvolle constructen verdwijnen, maar dat steeds een algemene factor als tweede-ordefactor aanwezig blijft.

Dit model maakt duidelijk dat veel afwijkend gedrag samenhangt, maar dat het toch zinvol is subcategorieën te onderscheiden. Met name is dit van belang waar het onderscheid: dronken rijden en alcoholgebruik betreft. Dit kunnen symptomen van een algemene factor zijn, maar het is ook mogelijk op zoek te gaan naar onderscheiden achtergronden.

Dit sluit aan bij wat in sommige studies gevonden is: dat zelfs voor roken en drinken andere achtergronden, redenen aan te geven zijn ondanks de samenhang die ook wordt gevonden.

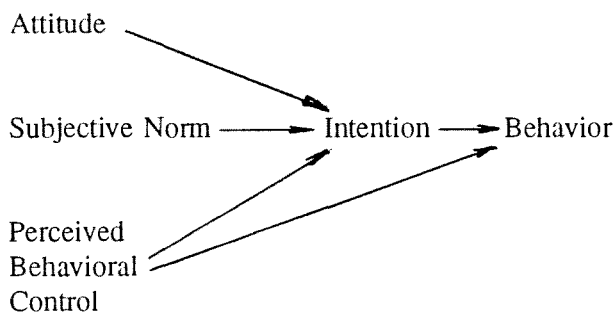
Terre e.a. (1992) onderzochten de invloed van een aantal variabelen op allerlei (on)gezonde gedragingen. Twee soorten variabelen werden onderzocht: sociodemografische variabelen (leeftijd, sekse, ras, SES en gezinstype) en variabelen uit het affectieve domein (positief affect, depressie, angst, vijandigheid en 'sensation seeking'). Onderzochte gedragingen waren: eetgewoonten, lichaamsbeweging, alcoholgebruik, roken.

Er werd geen stabiel verband gevonden tussen (sets van) variabelen en de gedragingen. Géén variabele voorspelde uniform de gedragingen. Het gebruik van alcohol kon zelfs helemaal niet voorspeld worden met de gebruikte variabelen.

Theory of Reasoned Action en Theory of Planned Behavior

Er zijn aanwijzingen dat de oorspronkelijke Theory of Reasoned Action de intentie om alcohol en drugs te gebruiken redelijk kan verklaren als het om beginnend, matig, gebruik gaat, maar dat bij 'gevorderden' andere factoren dan attitude en subjectieve norm een rol spelen (Schlegel e.a., 1992). Een verklaring wordt gezocht in de mate waarin vrijwilligheid (volitional control) een rol speelt. Deze vrijwilligheid neemt af naarmate geschikte gelegenheid of middelen (tijd, geld, vaardigheden, samenwerking met anderen) afwezig zijn.

Vrijwilligheid neemt bijvoorbeeld af bij verslaving. Dit soort verschijnselen heeft Ajzen in zijn Theory of Planned Behavior trachten te onderwerpen door invoering van het begrip Perceived Behavioral Control: het gemak of de moeilijkheid, zoals men die waarneemt, van het volvoeren van het gedrag. Dit wordt beïnvloed door ervaring en door obstakels die men verwacht. 'Perceived behavioral control' beïnvloedt de intentie en voorzover deze factor feitelijke barrières weerspiegelt kan het ook rechtstreeks het gedrag beïnvloeden. Auteurs onderzoeken of 'perceived behavioral control' een betere voorspelling mogelijk maken van alcoholconsumptie en of deze werkt via intenties, of rechtstreeks op gedrag, of beide.

Als onderdeel van een 12 jaar durende longitudinale studie kon men drinkers categoriseren als NP/NP drinkers: drinkers die nu, aan het einde van de 12 jaar, geen probleemdrinkers waren en dit nooit geweest waren, P/NP drinkers: die nu geen probleem hadden maar het vroeger gehad hadden en P drinkers: die nu probleemdrinkers waren. Men stelde hun attitude vast, hun subjectieve norm, hun ervaren zelfbeheersing en hun intentie en gedrag. De resultaten waren als volgt:

- Zwaardere drinkers hadden minder ervaren zelfbeheersing dan lichtere drinkers. Als men probleemdrinker is of geweest is heeft men minder ervaren zelfbeheersing.
- Naarmate drinken steviger wordt, wordt het eerste model minder adequaat.
- De voorspellingen worden beter als men ervaren zelfbeheersing aan het model toevoegt.
- De rol van ervaren zelfbeheersing is wisselend: soms direct intentie bepalend, soms alleen rechtstreeks het gedrag. Dit laatste geldt met name voor de probleemdrinkers.
- Subjectieve norm is buiten beeld voor deze probleemdrinkers.
- Ook is het verband tussen intentie en feitelijk drinken geringer bij deze groep.

Er worden verder nog behartigenswaardige opmerkingen gemaakt over de discrepantie tussen intentie en gedrag. Probleemdrinkers hebben er ervaring mee dat ze dronken worden zonder dat het hun bedoeling was. Deze ervaring geeft informatie over hun gebrek aan beheersing en over de discrepantie tussen intentie en gedrag. Ze zullen zichzelf weinig beheersing toekennen. Bovendien is deze perceptie een weerspiegeling van de feitelijke beheersing. Aldus heeft de perceptie van (on)beheersing rechtstreekse invloed op het gedrag.

Een andere verklaring voor de discrepantie kan zijn dat cues uit de omgeving duidelijker en van meer invloed worden. Je neemt je voor niet te drinken, maar eenmaal in de kroeg is de sfeer en situatie zo dat je toch gaat drinken en blijkbaar attitudes en intentie geen rol meer spelen. De vraag is of dit model dan nog zo relevant is. Het model wordt ingevuld op basis van vragen die men gesteld krijgt als men nuchter is. Men kan de aangename kanten van dronken zijn dan veel minder goed oproepen.

Harwood & Leonard (1989) onderzochten een groep mannen (gemiddeld 33 jaar) die, na veroordeling, deelnamen aan een Drinking Driver Program. Met name werd gekeken naar de aanwezigheid van alcoholisme-problemen in het ouderlijke gezin. Deze bleek niet samen te hangen met de alcoholconsumptie, wel met de leeftijd waarop men voor het eerst dronk, de snelheid van drinken, preoccupatie met en afhankelijkheid van drinken. Bovendien bleek één groep van zichzelf te vinden dat ze zichzelf niet goed konden beheersen waar het alcohol betrof. Dit was de groep die alcoholisme in de familie hadden en bovendien in hun jeugd gekenmerkt werden door 'antisociale tendensen' (van huis lopen, contact met de politie, joy-riding etc.).

Uit deze onderzoeken volgen een aantal behartigenswaardige gezichtspunten. Factoren die op een bepaalde leeftijd of bij een bepaald niveau van probleemgedrag van belang zijn om probleemgedrag te veroorzaken kunnen in andere fasen van minder belang zijn. Voor preventie staan er dan verschillende wegen open. Als bijvoorbeeld op een bepaalde leeftijd

'sociale norm' geen invloed meer heeft, dan kan men deze factor buiten beschouwing laten voor preventie, maar men kan ook juist de gevoeligheid voor sociale invloeden versterken, als van deze invloeden iets goeds te verwachten is.

Ook kan geleerd worden dat wat men zegt (in interviews) er wel eens anders uit kan zien dan wat men meemaakt als men in de situatie terecht komt. Wat van te voren als negatief ervaren wordt (bijvoorbeeld dronken worden), kan in een bepaalde situatie, na een slok, veel aantrekkelijker worden.

4.2.4. *De rol van alcohol*

We hebben net al gezien dat mensen als ze eenmaal aan het drinken zijn anders denken over dronken worden dan wanneer ze nuchter zijn. Alcohol heeft nog meer 'bijwerkingen'.

Er is gebleken dat dienstplichtigen het voornemen hebben om niet dronken te gaan rijden, maar het toch doen (Twisk, 1989). Een veronderstelling is dat men door de knieën gaat voor groepsdruk. Het is mogelijk dat alcohol mensen meer bevattelijk maakt voor groepsdruk of minder bevattelijk voor andere invloeden. Hier zijn aanwijzingen voor.

In de eerste plaats heeft alcohol een direct effect op allerlei vaardigheden en inschattingen. Men acht dat vooral zintuigtaken geschaad worden, psychomotorische taken minder en cognitieve taken ertussenin. Stein & Allen (1986) vonden dat niet zozeer risico acceptatie werd beïnvloed of dat onvoorzichtiger beslissingen werden genomen, maar dat de perceptie van snelheid en afstand slechter werd.

Ook Mongrain & Standing (1989) vonden bij rijssimulaties geen afname van de vaardigheden, bij signaaldetectietaken wel een achteruitgang. Er wordt gevonden dat men zich gevaarlijker gedraagt na alcohol. Soms wordt gevonden dat de inschatting van gevaren afneemt na het drinken van alcohol of dat men geneigd is meer gevaren te nemen.

In de tweede plaats spelen allerlei attributies een rol: ideeën over wat alcohol doet.

Er zijn aanwijzingen dat het idee dat men gedronken heeft al effect kan hebben. Belangrijk in dit opzicht is de studie van McMillen e.a. (1989). Zij lieten 'undergraduates', minstens 21 jaar, een videospel: gesimuleerd rijden uitvoeren, na het drinken van drankjes met of zonder alcohol. Men dronk tot een bepaald 'BAL'-niveau was bereikt (tussen .05 en .09). De alcoholloze drankjes werden aan de helft geserveerd als zouden ze wel alcohol bevatten. De alcoholhoudende drankjes werden aan de helft geserveerd als zouden ze geen alcohol bevatten. Snelheden werden vastgesteld en het aantal maal dat men van rijbaan wisselde om in te halen. De helft van de studenten scoorde hoog op het kenmerk 'sensation seeking', de andere helft laag. Hoge 'sensation seekers' reden onvoorzichtiger. Alcohol op zich of vermeende alcohol, hadden geen effect. Er was een interactie-effect. Hoge sensation seekers die dachten dat ze alcohol gebruikt hadden waren onvoorzichtiger dan degene die gedacht hadden dat ze niet hadden gebruikt. Lage sensation seekers die dachten dat ze gebruikt hadden waren voorzichtiger dan degene die gedacht hadden dat ze niet gebruikt hadden. Het is blijkbaar van belang goed in de gaten te houden in welke stemming men terecht komt in situaties waarin ook alcohol gedronken wordt. Som-

migen worden er voorzichtiger van, anderen onvoorzichtiger.

McEwan e.a. (1992) vonden een verband tussen alcoholgebruik en riskant seksueel gedrag. Zij suggereren drie mogelijke verklaringen. Men doet riskante contacten op in kroegen etc.; neiging tot riskant gedrag leidt zowel tot roken, drinken als riskant seksueel gedrag; alcohol kan riskant gedrag bevorderen door tijdelijke verandering van percepties van risico's en voordelen van direct belonende activiteiten. Mogelijke verklaring hiervoor is dat de effecten van drinken beïnvloed worden door verwachtingen van de drinker met betrekking tot de cultureel verwachte uitkomst van drinken. In het Westen is risico nemen zo'n geanticiperde uitkomst van drinken.

Mongrain & Standing (1992) onderzochten de invloed van alcohol op een aantal aspecten van videospelletjes (o.a. een rijtaak). Interessant in dit onderzoek is dat mensen met een placebo of weinig alcohol hun dosis overschatten en degene die veel gedronken hadden hun dosis onderschatten.

4.3. Zelf rijden na het drinken van alcohol en meerijden met iemand onder invloed

Ook hier zullen een aantal factoren, al of niet in wisselwerking, de problemen bepalen. We zullen onderscheiden: persoonlijke achtergronden, situatiegebonden en sociale factoren en omstandigheden. Daarnaast zullen lessen getrokken worden uit het gebruik van theoretische modellen. Maar ook hier eerst een korte schets van het probleem.

4.3.1. Rijden en meerijden als probleem

We hebben gezien dat 18% van de kinderen van 4 VO ervaring heeft met dronken zelf naar huis rijden.

Naast deze gegevens uit de HBSC-enquête die we eerder beschreven hebben kunnen we putten uit ongevalgegevens van VVN (1992) en Passies (1991).

Het aantal gewonde bestuurders van snor- en bromfietsen met alcohol (1988-1990) stijgt van 7 (12-15 jarigen) tot 300 (16-17 jarigen) en 313 (18-21 jarigen). Met fietsers van resp. 13 tot 18 en 75. Dus zes maal zoveel ongevallen met de snor/bromfiets. Voor de leeftijdsgroep jonger dan 18 jaar zelfs tien maal.

Opvallend is dat dit in geen verhouding staat tot het gebruik van fiets en brom/snorfiets als men dronken is. De HBSC-enquête liet zien dat 25 keer zoveel jongeren (tot ongeveer 17 jaar) per fiets naar huis gingen dan per brom/snorfiets. Hieruit zou voorzichtig geconcludeerd kunnen worden dat de kans op een ongeval per brom/snorfiets 250 maal zo groot is als per fiets, ware het niet dat het alcoholgebruik van fietsers die bij een ongeval betrokken zijn slecht gecontroleerd wordt en de afstand afgelegd op bromfietsen waarschijnlijk veel groter zal zijn.

Over het eerste hebben we enkele gegevens. Een enquête onder 39 politiekorpsen laat zien dat 46% van de bromfietsers vaak of altijd gecontroleerd worden bij ongevallen tegen 10% van fietsers. 54% van de bromfietsers wordt soms en geen wordt nooit gecontroleerd tegen 67.5% en 22,5% van de fietsers. Ziekenhuisgegevens van het Academisch ziekenhuis Groningen (Passies, 1991) laten zien dat er in 1988/89 171 15 t/m 17 jarige bromfietsers en 59 fietsers behandeld werden van wie resp. 4,7% en

6,8% alcohol hadden gebruikt. Dit gebruik werd door de arts subjectief vastgesteld of, bij latere opname, door het slachtoffer zelf gemeld. Er kwamen dus 8 dronken bromfietzers en 4 fietsers in het ziekenhuis terecht. Berekenen we nu dus de kans op een ongeval dan komen we op een factor 50. Deze factor zou dan nog gedeeld moeten worden door de verhouding in afgelegde kilometers. Als deze afstand per bromfiets 2 keer zo groot is, wat aannemelijk is, dan is de kans op een ongeval per bromfiets nog altijd 25 keer zo groot als per fiets.

Het is goed dit in het achterhoofd te houden als beslissingen moeten worden genomen of ook fietsen onder invloed als een afkeurenswaardig alternatief moet worden voorgesteld. Hier is des te meer reden voor omdat het vermoeden bestaat dat dronken voetgangers ook een aanzienlijk risico lopen.

Buitenlands onderzoek geeft extra informatie over wat een rol speelt bij ongevallen na drinken. Zo is bekend (Vegega & Klitzner, 1989) dat jongeren al bij weinig alcohol een aanzienlijk grotere kans hebben op een ongeval.

Phelps (1987) combineerde gegevens over hoeveel jongeren gedronken hadden (representatieve steekproef aangehouden), hun mortaliteit en de waarschijnlijkheid van een bepaalde BAC, gegeven dat de bestuurder is overleden. Dit geeft de mogelijkheid de kans op overlijden te berekenen van jonge bestuurders bij een bepaalde BAC. Vergeleken met de kans op een ongeval, zonder alcoholgebruik, is de kans bij 1-2 glazen 2,3 keer groter, Bij 3 tot 5 glazen 9,6 keer groter en bij meer dan 5 glazen 98 keer groter. Phelps vermeldt een Canadese studie met dezelfde uitkomsten voor 16-19 jarigen.

4.3.2. *Persoonlijke achtergronden*

Er is weinig bekend over de achtergronden van het rijden na het drinken bij Nederlandse jongeren. Een onderzoek onder Drentse jongeren (Van Vlerken & Alles, 1984) van 16-25 jaar, scholieren, en werkende en werkeloze jongeren, liet zien dat men uit gewoonte de brommer of auto neemt om uit te gaan, al weet men dat men zal gaan drinken. Aan alternatieven kleven nadelen en men gokt erop dat men geen ongeval krijgt en niet wordt aangehouden. Twee derde kende geen familie, vrienden of kennissen die ooit was bekeurd, 70% kende geen alcohol-ongeval in deze kring. Bij deze jongeren had 21% een eigen auto en 36% een brommer. Als men op het platteland woont legt men grotere afstanden af als men uitgaat en vaker gemotoriseerd, dan wanneer men in de stad woont. Jongens hebben vaker eigen vervoer en gaan ook verder weg om uit te gaan dan meisjes. Men acht het rijden onder invloed per fiets en brommer minder gevaarlijk dan per auto.

Verder zijn we erg aangewezen op buitenlandse, veelal Amerikaanse literatuur. Het autobezit en uitgaanspatroon zijn drastisch anders, maar toch kan dit soort onderzoek suggestief zijn processen die spelen. Hoewel in het onderzoek persoonlijke achtergronden en sociale situaties verstrengeld zijn zal getracht worden in deze paragraaf wat nadruk te leggen op de persoonlijke achtergronden.

Invloed van misvattingen over de gevolgen van AR

In het eerder genoemde onderzoek van Phelps (1987) zijn ook gegevens

vermeld over wat jongeren denken dat het risico is na drinken. Deze risico's worden altijd in hoge mate onderschat.

Turrisi & Jaccard (1991) onderzochten de invloed van cognitieve determinanten van beslissingen om dronken te rijden. Mensen zouden slecht in staat zijn op grond van interne cues de eigen mate van dronkenschap in te schatten of dat te leren. Externe cues worden niet altijd goed begrepen. Zo wordt niet begrepen dat de impact van een glas na 2 glazen even groot is als na 4 glazen. 'Meer alcohol doet er niet toe'. Ook wordt het effect onderschat van nog een glas na een langere tijdperiode. Ook maakt men meer fouten bij beoordeling of men boven de limiet is met name na veel glazen over een lange periode. De inschatting van de kans op een ongeval of een arrestatie zijn ook gerelateerd aan deze externe cues. Merkwaardig-erwijs beïnvloeden omstandigheden als slecht weer of af te leggen afstand het oordeel over ongeval/arrestatie niet, terwijl toch slecht weer extra vaardigheid vraagt en afstand de kans op aanhouding doet toenemen. Ook hier dus een misperceptie.

De gevaarlijkste groep bleek de groep te zijn die toegaven wel eens dronken te rijden maar die nog nooit gepakt waren. Dit bevestigt het SWOV-standpunt dat stevige politiecontrole nodig is rijden onder invloed tegen te gaan. Deze groep had de sterkste intentie om te rijden onder invloed. Bij deze groep is ook de zwakste relatie tussen ervaren dronkenschap en ingeschatte kans op een ongeval en de beslissing te rijden onder invloed. De intentie om onder invloed te rijden wordt minder beïnvloed door de perceptie van de eigen dronkenschap als wel door andere cognities zoals de kans op een ongeval of aanhouding.

Riskante gedragingen

Farrow (1987, 1989) ondervroeg 192 16-19 jarigen over hun drinken en rijden. Deze meldden 662 'gevaarlijke' ("een agent zou ingegrepen hebben") situaties meegemaakt te hebben afgelopen half jaar, de helft als passagier, de helft als bestuurder. 61% betrof rijden na het gebruik van alcohol en/of drugs. Enkele verbanden werden gevonden met persoonskenmerken:

- 79% van de ondervraagden waren drinkers. Deze drinkers reden meer uren dan niet-drinkers.
- De helft had al bekeuringen gehad.
- Drinkers hadden meer bekeuringen gehad. Bekeuringen voor te snel rijden, rood licht negatie, roekeloos rijden, rijden in een kapotte auto en ongevallen.
- Jongeren die minder dan zes maanden zelf reden, reden vaker na het gebruik van alcohol.
- Drinkers en marihuana gebruikers hadden lagere cijfers op school. Hetzelfde gold voor rijders onder invloed.
- Meisjes meldden meer drinken thuis en op parties; jongens meer in de auto.
- Jongens reden vaker na drinken dan meisjes (60 versus 27%)
- 72% van de jongens had de bedoeling roekeloos te rijden tegen 28% van de meisjes.

De auteur stelt dat er een grote samenhang was tussen riskante manieren van rijden, drinken, overtredingen, en slechte schoolresultaten. Hij wijst dit toe aan persoonlijkheidsfactoren, ontwikkelingsfactoren en sociale factoren. Bepaalde typen drinkers drinken om spanningen te reduceren of om sociale situaties de baas te worden. Dit zijn ook vaak de redenen om

te rijden op een riskante manier. Dit geldt speciaal voor jongens.

Gebruik van alcohol en AR

Een aantal maal is gevonden dat jongeren die meer alcohol gebruiken vaker rijden onder invloed. Johnson & White (1989) vonden dit bij een steekproef van ruim 1000 18-21 jarigen. Aangenomen wordt dat dezelfde escape-functie wordt vervuld door drinken als door rijden onder invloed. Ook een oriëntatie op risico-nemen wordt hier als achtergrond geschetst. Hierover later meer.

4.3.3. *De situatie*

Te denken valt aan sociaal culturele factoren zoals hoe gaat men uit, maar ook omstandigheden als het bezit van een auto of bromfiets, beschikbaarheid van alternatief vervoer, afstand tot uitgaanscentra.

Vegega & Klitzner (1989) onderzochten situationele factoren bepalend voor (M)AR. 240 Amerikaanse jongeren, de helft met een recente AR-ervaring, en de helft met een recente MAR ervaring werden geïnterviewd. Het gaat om Amerikaanse situaties, maar geeft goede voorbeelden van het soort onderwerpen dat aan de orde gesteld kan worden bij jongeren.

Resultaten betreffende AR

- AR gebeurt overwegend in een sociale context, met passagiers in de auto: al of niet close vrienden. Het gaat in 71% van de gevallen om een mannelijke bestuurder. Slechts 14% ging om 'dates'.
- Gemiddeld had men 5,5 glazen gedronken en er werd vaak (20%) ook nog tijdens het rijden gedronken (gemiddeld, waarschijnlijk over de 120 respondenten! 2,5 glazen: hoe dit te rijmen valt is niet duidelijk). Twee derde voelde zich goed in staat te rijden. Het drinken begon niet vaak thuis (12%) en in een bar of restaurant (13%). Meestal bij een 'get-together', een party of 'youth hangout'. ook een of meer van de passagiers hadden gedronken. Vrouwen hadden wat vaker dronken passagiers.
- Slechts 15% meldde dat ze onder druk gezet waren om te drinken (72% hiervan meldt: geringe druk) en 13% dat druk was uitgeoefend om te rijden na het drinken (60% meldde enige tot sterke druk). Passagiers wilden naar huis of ergens anders heen en ook werd het argument gehoord dat deze bestuurder het minst dronken was. Ook werd door 12% tegengestelde druk gemeld op het drinken en door 17% interventie bij het rijden, in de vorm van de suggestie iemand anders laten rijden, suggestie te blijven overnachten en directe actie. Interessant is het verband tussen de vormen van druk. Druk om te drinken (versus geen druk om te drinken) gaat samen met druk om te rijden. Druk om niet te drinken (versus geen druk om niet te drinken) gaat samen met druk om te rijden. In dit laatste geval zijn er waarschijnlijk passagiers die iemand nuchter willen houden.
- Meer dan de helft vond het riskant te rijden na het drinken, onafhankelijk van de hoeveelheid gebruikte alcohol. Van deze was 37% bezorgd voor een ongeluk, 29% bang voor de politie, en 17% bezorgd over mogelijke kwetsuren. Men reed ook voorzichtiger naar huis in 72% van de gevallen. Van deze reed 68% langzamer, 44% keek beter naar verkeerstekens, 34% keek uit naar politie en 24% nam achteraf-weggetjes. Slechts

8% gebruikte veiligheidsgordels. Men is dus vooral voorzichtig om de politie te ontlopen.

- 38% (2/3 van de vrouwelijke en minder dan één derde van de mannelijke bestuurders) meldden dat ze ergens heen moesten. Hiervan moest 60% naar huis en 30% iemand naar huis brengen.

Bijna de helft van de mensen die ergens heen moesten zeiden dat er niets ernstigs gebeurd zou zijn als ze niet waren gegaan. Eén derde zou problemen met ouders gekregen hebben en 15% andere problemen.

Velen waren bewust van alternatieven, maar gaven deze geen kans. Sociale druk was niet vaak aanwezig, of het moest zijn de ouders op de achtergrond.

Resultaten betreffende MAR

- Men reed in 83% mee met een mannelijke bestuurder. Met vrouwelijke bestuurders reden overwegend vrouwen mee. Meestal ging het om meerijden met een vriend(in), maar in 12% van de gevallen ging het om meerijden met ouders, 14% met andere familieleden en 14% met broers of zussen. Meestal waren er ook nog andere passagiers.

- 52% had zelf gedronken. Men achtte de bestuurder gemiddeld redelijk aangeschoten. Een aantal had marihuana gerookt. 74% vond zichzelf dronken of high. 20% meldde dat ze niet meegereden zouden zijn als ze niet hadden gedronken.

- Er werd nauwelijks (6%) gewag gemaakt van sociale druk. De helft hiervan meldde druk door ouders. iets meer ervoeren druk om niet mee te rijden.

- Men ervoer risico, maar niet vanwege de politie: het ging om verzeild raken in een ongeluk. De helft was zelfs zenuwachtig daarover.

- 28% moest echt ergens heen. De helft verwachtte echter geen problemen. Van de helft die wel problemen verwachtte, verwachtte 1/4 het van ouders.

- 40% had iets gedaan om de bestuurder te weerhouden. Meisjes veel vaker (54%) dan jongens (18%).

Auteurs concluderen dat (M)AR zich afspeelt in een situatie van alcohol-drinken, en dat het tegengaan van drinken een noodzakelijke component in preventie is. Verder benadrukt men dat normen van leeftijdsgenoten belangrijk zijn, maar zich nauwelijks uiten in groepsdruk. Toenemende politieactiviteiten kunnen van belang zijn, ook om een duidelijke boodschap af te geven dat het niet kan. Men is ook bang voor ongelukken, hoewel veiligheidsgordels niet gebruikt worden. Ze verwachten ook veel van een betere relatie met de ouders, omdat men blijkbaar niet graag hun hulp inroept om veilig thuis te komen en regelmatig druk voelt om tijdig thuis te komen. Een aantal ontdekten pas onderweg hoe aangeschoten de bestuurder was. Het zou goed zijn hen te leren hoe ze aan gedrag kunnen zien of iemand aangeschoten is.

4.3.4. *Wetgeving*

Wetgeving is een instrument om grenzen te stellen aan alcoholgebruik (met name via leeftijdsgrenzen, verkooppunten, accijns), maar ook rijden onder invloed (promillage, mogelijke sancties, hoogte van straffen). Zo zou intrekking van het rijbewijs na rijden onder invloed kunnen afschrikken, dronken rijders enige tijd van de weg kunnen houden en deze

bestuurders kunnen afschrikken om het weer te doen. McKnight & Voas (1991) en Peck (1991) vonden maar een beperkte afschrikwekkende werking bij degene die zijn rijbewijs was kwijtgeraakt.

Hingson e.a. (1989) meldden een onderzoek in de Amerikaanse staat Maine waarbij personen onder de 20 die aangetroffen werden met een promillage van 0,2 of hoger (ongeveer een glas) een jaar hun rijbewijs kwijtraakten.

Ondanks het feit dat de jongeren maar matig op de hoogte waren van de nieuwe wet werd toch een afname gevonden in rijden onder invloed. Een enquête onder al of niet veroordeelden voor rijden onder invloed (Turrisi & Jaccard, 1992) lieten zien dat de neiging om te rijden onder invloed afneemt met de waargenomen toenemende kans op een ongeval, met waargenomen toenemende kans op een strafblad, met het idee dat je naam in de krant zal komen en dat arrestatie een flinke boete oplevert. Negatieve gevoelens ten aanzien van het nemen van een taxi of het vragen mee te rijden met iemand anders versterkte de neiging om onder invloed te rijden. Attituden ten opzicht van andere alternatieven, zoals vragen te logeren of iemand bellen je te komen halen waren niet gerelateerd aan zelf rijden onder invloed.

Elders (Turrisi & Jaccard, 1991) melden ze enquête-gegevens betrekking hebbend op de consequentie van het oordeel over de eigen onbekwaamheid gerelateerd aan de wettelijke limiet. Bij toenemende waargenomen dronkenschap neemt de tendens om te rijden af, maar het effect van de waarneming van toegenomen kans op aanhouding of op een ongeval is sterker.

Deze onderzoekingen suggereren dat het zinvol is de rol van wettelijke voorschriften in het project te betrekken, de negatieve consequenties van rijden onder invloed: ongevallen, aanhouding, veroordeling met alle gevolgen, het belang van politie als referent waaraan de eigen norm getoetst wordt. Dit laatste zou gemakkelijk vergeten kunnen worden. Bij roken en drinken worden vooral ouders en leeftijdsgenoten in de analyse betrokken. Politie speelt daar waarschijnlijk maar een geringe rol omdat men veelal niet met de wet te maken krijgt. Bij rijden onder invloed is dat anders.

4.3.5. *Vrienden, horecapersoneel en ouders*

Uit de literatuur over preventie en interventie komen gegevens over hoe de sociale omgeving: leeftijdsgenoten, ouders en drankverstrekkers ingeschakeld kunnen worden.

McKnight (1990) benadrukt het beïnvloeden drink-gedrag en drinken-rijden, erg moeilijk is. Kennis en attituden zijn gemakkelijker te beïnvloeden dan gedrag. Men kan wel jongeren leren bij anderen tussenbeide te komen.

Teenagers zijn meer beïnvloedbaar door leeftijdsgenoten dan ouderen. Ook interveniëren ze gemakkelijker waar het drinken door leeftijdsgenoten betreft. De concrete vorm van interventie kan passief zijn (eten geven, een slaapplek aanbieden) of meer actief (planning vooraf, stoppen met schenken), tot moeilijker zaken als confrontaties (autosleutels afnemen).

Ouders zijn moeilijk tot interventie te brengen: ze denken dat het bij hun kinderen niet zo'n vaart loopt en ze zijn niet over te halen aan een programma mee te doen.

Verschaffers van alcohol kunnen goed ingeschakeld worden. Allerlei cursussen leiden tot meer interventie, maar het is nog niet duidelijk dat het

ook tot minder dronken rijden leidt. Met name is het weigeren te schenken aan iemand die aangeschoten is een moeilijk te beïnvloeden gedraging. De interventies kunnen allerlei vormen aannemen: voedsel aanbieden, alternatieve drankjes, bezorgde uitingen, alternatief vervoer aanraden, zegen dat 'dit het laatste drankje is'.

Beck & Lockhart (1992) onderzochten de mogelijkheden van ouders om het rijden onder invloed door hun kinderen tegen te gaan. Er is weinig bekend over actieve interventie/preventie door ouders. Wel waar het gebruik van alcohol en drugs betreft. Jessor (1987) heeft de rol van ouders opgenomen in zijn Problem Behavior Theory. Deze is ondergebracht in het derde systeem 'perceived environmental system', dat naast het gedrag-systeem en het persoonlijkheidssysteem aanleiding kan zijn voor probleemgedrag. Dit omgevingsysteem wordt beschreven als "waargenomen aspecten van de sociale context die sociale normen inhouden en verwachtingen, sancties en toezicht en blootstelling aan voorbeelden". Geneigdheid tot het probleem gedrag syndroom kan bevorderd worden door geringe ouderlijke ondersteuning en toezicht, geringe overeenstemming tussen ouders en vrienden, grotere invloed van vrienden en minder afkeuring door ouders van probleemgedrag.

Jessor vond dat AR gerelateerd was aan geringere overeenstemming tussen ouders en vrienden (alleen voor mannen), grotere invloed van vrienden en minder ouderlijke voorbeelden van gezondheidbevorderend gedrag.

Beck & Lockhart (1992) beschrijven in hun 'Model van ouderlijke betrokkenheid' de rol van ouders als volgt: ouders zijn zich het probleem van AR van hun kinderen niet bewust omdat ze geen toegang hebben tot de drinksituaties. Bewustzijn van het probleem kan allerlei fasen doormaken. Erover gehoord hebben, weten dat anderen het probleem hebben, tot erkenning van de eigen vatbaarheid voor het probleem aan het andere uiterste.

Dit bewustzijn moet voorafgaan aan acceptatie als een persoonlijk relevant probleem. Acceptatie is een toestand waarin ouders het probleem als zo ernstig hebben gedefinieerd dat ze er zelf kwetsbaar voor zijn en besloten hebben actie te ondernemen. Dit schijnt moeilijk bereikbaar te zijn bij ouders.

Een hoog niveau van bewustzijn en acceptatie vraagt veel communicatie, met name van luisteren: met kinderen, met hun vrienden en met ouders van andere kinderen.

Actie vraagt vertrouwen in gunstige gevolgen van de actie en in hun vermogen tot handelen (self-efficacy). Dit laatste kan bevorderd worden door contact met en ondersteuning door andere ouders. Het actiegereedschap van ouders is toezicht, handhaving en communicatie.

McKnight (1990) noemt voorbeelden van campagnes gericht op ouders die wel degelijk leiden tot hoger bewustzijn, ook tot meer actief ingrijpen. Het probleem schijnt te zijn dat het moeilijk is ouders te betrekken in een dergelijke voorlichting.

Soms (Botvin & Botvin, 1992) worden 'peer leaders' ingeschakeld bij preventieprogramma's voor roken, drinken en drugs. Ook wordt kinderen geleerd gebruik te maken van sociale netwerken, waaronder vrienden (Caplan e.a., 1992).

4.3.6. *Theoretische modellen*

Probleemgedrag theorie

Deze theorie, van Jessor & Jessor (1977) ziet probleemgedrag als functioneel, doelgericht. De verklaring van dit gedrag berust op psychologische, sociale en gedrag kenmerken van de adolescent, relevante dimensies van de bredere sociale omgeving en kenmerken van de situatie. Drie systemen van psychosociale invloed zijn het persoonlijkheidssysteem, het systeem omgeving zoals waargenomen en het gedragsysteem. In elk systeem treft men stimulansen en weerstanden tegen probleemgedrag aan. Dit resulteert in probleemgedrag geneigdheid. Dit gedrag is gedefinieerd als afwijkend van de maatschappelijke norm, wettelijk en sociaal. In twee publikaties (1987, 1989) past Jessor zijn theorie toe op riskant rijden, waaronder rijden onder invloed van alcohol of marihuana, zonder gordel, of samen rijden voor de grap. Hij vond een verband tussen riskant rijden voor-de-grap en andere probleem of riskante gedragingen zoals het gebruik van marihuana, te veel drinken, het niet-gebruiken van voorbehoedsmiddelen. Hij onderzoekt de verbanden met verschillende aspecten van zijn theorie. Wat het persoonlijkheidssysteem betreft vindt hij relaties met weinig waarde hechten aan schoolsucces, met onafhankelijkheid (jongens alleen), hogere tolerantie van afwijkingen, met geringere religiositeit. Wat het systeem van omgeving zoals waargenomen betreft vindt hij een verband met geringere overeenstemming tussen ouders en vrienden (voor jongens alleen), grotere invloed van vrienden dan van ouders, minder ouderlijke voorbeelden van gezond gedrag, en meer voorbeelden bij vrienden van probleemgedrag. Wat het gedragsysteem betreft vindt hij relaties met delinquent gedrag, keren dat men dronken is, negatieve consequenties van drinken, meer roken en marihuana gebruik, en meer seksuele ervaring (voor jongens). Op deze wijze kan 31% van het riskante rijden door jongens verklaard worden en 24% van dat van meisjes.

Theory of Reasoned Action en Theory of Planned Behavior

Uiteraard stuiten we ook hier enkele malen op een begrippenkader ontleend aan Ajzen en/of Fishbein.

Attituden

Een van de aangrijpingspunten om AR te voorkomen is het zoeken naar alternatieven.

Turrisi & Jaccard (1992) vroegen mensen hoe gunstig ze stonden tegenover vier alternatieven als ze merkten dat ze aangeschoten waren en naar huis wilden:

- een vriend op de party vragen mee te mogen rijden,
- iemand opbellen om gehaald te worden,
- vragen te mogen overnachten,
- een taxi nemen.

Bovendien werd hun gevraagd of ze het eens of oneens waren met verschillende stellingen die de nadelen van de alternatieven poneerden. Ze stelden de invloed vast van deze 'beliefs' op de onderscheiden attituden. 1. De attitude ten opzichte van iemand vragen mee te mogen rijden werd negatief beïnvloed doordat men het onprettig vindt het te vragen, door de slechte indruk die men denkt te maken, door de last die men een ander bezorgt, door verlegenheid. Geen effect werd gevonden van het feit dat men de volgende dag zijn auto zou moeten ophalen, of dat men zijn

wagen achter moest laten.

2. De attitude ten opzichte van iemand opbellen werd negatief beïnvloed door dezelfde 'beliefs'.

3. De attitude ten opzichte van blijven slapen werd beïnvloed door drie dezelfde 'beliefs'; niet door de slechte indruk die men zou maken. Wel ook door de verlegenheid die men de volgende morgen zou voelen.

4. De attitude ten opzichte van een taxi nemen werd negatief beïnvloed door het wantrouwen ten opzichte van taxichauffeurs, het feit dat taxichauffeurs vreemd waren, dat ze het onprettig vonden, dat ze bedrogen zouden worden en dat het duur was.

Normen

We hebben er al op gewezen dat het concept 'social norm' waarschijnlijk een andere inhoud heeft waar het gebruik van alcohol betreft dan waar het AR betreft. Bij het alcoholonderzoek beperkt men zich meestal tot ouders en leeftijdgenoten of vrienden als de belangrijke referenten. Soms worden hier nog broers en zussen, andere familieleden en kennissen aan toegevoegd (HBSC-enquête). Verschillende malen komen we 'politie', 'wetgever' of 'rechter' tegen als belangrijke referent waar het AR betreft. Impliciet vaak, in de vorm van: 'kans op aanhouding', 'kans op bekeuring', 'kans op kwijtraken rijbewijs'. Deze statements zijn op te vatten als 'belief'-onderdelen van attitudes, maar ook als opvattingen van de onderscheiden referenten die een meer of minder belangrijke rol spelen voor de persoon.

De discrepantie tussen intentie en gedrag

We zijn al enkele malen een discrepantie tegengekomen tussen voornemens en gedrag. Dienstplichtigen rijden onder invloed al hebben ze andere voornemens; verslaafden hebben de intentie niet te drinken maar drinken toch.

We hebben gezien dat Ajzen het begrip 'perception of control' heeft ingevoerd om deze discrepantie te verklaren.

Er zijn nog een aantal aspecten, door Ajzen (1988) beschreven:

- De intentie is een dispositie die uitdrukt hoe hard men wil werken om het gedrag te vertonen. Dit kan alleen als het gaat om vrijwillig gedrag. Bij verslaving, of vrijwel automatische handelingen als het nemen van de auto om uit te gaan kan de discrepantie groter worden.

- Intenties zijn niet stabiel. Tijd doet het verband dalen. Onvoorziene gebeurtenissen kunnen de zaak veranderen. We hebben bijvoorbeeld gezien dat als men eenmaal in de situatie is waarin wordt gedronken andere zaken een rol spelen dan toen men zijn intentie om niet te drinken vormde.

- Naast dwangmatig gedrag kunnen ook emoties het voorgenomen gedrag verstoren.

- Men kan in zijn gedrag falen door gebrek aan informatie of vaardigheden.

- Men kan zich iets voornemen maar de gelegenheid doet zich niet voor.

(Men verwacht een nuchtere chauffeur, maar deze blijkt tegen de afspraak in gedronken te hebben).

- Ook kunnen er zich dingen voordoen waardoor attitudes of sociale normen zich wijzigen. Hoort men op een feest dat er politiecontrole is dan zal de politie opeens opduiken als belangrijke referent en zal misschien ook de weging van de sociale norm ten opzichte van de attitude toenemen.

Maar er zijn nog andere factoren die voorspelling van gedrag met het model meer of minder mogelijk maken. Met name is de aard van de relatie tussen attitude en gedrag van belang.

Er zijn individuele verschillen. Sommige mensen ervaren zichzelf als consistentere: dan zullen de verbanden steviger worden. Ook zijn er persoonlijkheidsverschillen in 'self-monitoring'. Men kan meer handelen in overeenstemming met de eisen van de situatie ('hoog'), of in overeenstemming met eigen waarden, voorkeuren en overtuigingen. Ook wordt wel een 'need for cognition' aangevoerd: dit zou ook een sterker verband kunnen veroorzaken.

Informatie kan ook de relatie tussen intentie en gedrag versterken. Met name observatie van eigen gevoelens schijnt effectief te zijn, niet zozeer het nadenken over redenen voor gedrag.

Belangen kunnen ook de relatie versterken. Gaat het om iets belangrijks. Ook als men ervaring heeft met het onderhavige gedrag wordt de relatie versterkt.

Men kan ook meer of meer zeker zijn van zijn attitude, onafhankelijk van de aard en valentie van de attitude. Grotere zekerheid kan tot steviger samenhang leiden.

Bovendien is de toegankelijkheid van de attitude in het geheugen van belang: de associatieve kracht. Herhaald oproepen van de attitude kan de associatieve kracht sterker maken en daardoor de relatie met gedrag versterken.

Er zijn ook situationele factoren. Het doen van een publieke belofte kan de consistentie verhogen. Maar zelfs de aanwezigheid van een spiegel bij het formuleren van de attitude of het uitvoeren van gedrag. Ook is consistentie soms afhankelijk van rigiditeit, onaangepastheid en onvermogen te voldoen aan de eisen van een gegeven situatie. De consistentie kan stijgen in dergelijke situaties.

Een andere benadering dan het steeds weer verder zoeken naar moderator variabelen is het accent leggen op de overeenstemming in mate van algemeenheid van handeling, target, context en tijdstip. De algemene attitude 'veiligheid', gemeten op tijdstip T1 zal moeilijk het concrete gedrag van rijden onder invloed om thuis te komen na een bezoek aan de disco op een mooie zomeravond een jaar later kunnen voorspellen. Hoe compatibeler de mate van algemeenheid is hoe consistentere de samenhang.

Nog enige opmerkingen

Volgens theorie wordt geen samenhang verwacht tussen attitude en sociale normen. Maar in een Scandinavische studie (Aberg e.a., 1990) werd gevonden dat sociale normen een flinke invloed had op de attitude ten opzichte van dronken rijden. Op een ander terrein (gordel dragen) werd wel gevonden dat de invloed van sociale normen op intentie toenam naarmate de verkeerssituatie als gevaarlijker bestempeld werd.

In hetzelfde Scandinavische onderzoek werd ook gevonden dat voorafgaand gedrag een sterke voorspeller was van de intentie om dronken te gaan rijden.

De theorie van Sensation Seeking

Eerder hebben we gezien (McMillen e.a., 1989) dat 'Sensation seekers' onvoorzichtiger waren bij een gesimuleerde rijtaak. Mensen verschillen in hun voorkeur of afkeur van stimuli met een hoge arousal potentie. Op basis van dit uitgangspunt is een Sensation Seeking Scale ontwikkeld en

een complete theorie (Zuckerman, 1988). De theorie stelt dat deze verschillen biologisch verankerd zijn (en dus grotendeels erfelijk vastgelegd). 'Hoge sensatie zoekers' hebben sterke aandachtreacties, kunnen snel hun aandacht richten op nieuwe stimuli, samplen veel stimuli uit de omgeving. De respons op nieuwe stimuli wordt de 'orienting reflex' genoemd. Psychofysiologisch betekent dit een toename van de huidweerstand, maar met name daling van de hartslag. Een stijging, die bij 'lage sensatie zoekers' optreedt is een defensieve reflex. Op corticaal niveau ziet men bij deze 'lage' een hogere gevoeligheid van corticale cellen, en ook een lagere tolerantie voor sterke stimuli.

Een derde van de variatie komt van de omgeving: niet zozeer het gezin als wel leeftijdgenoten, broers en zussen en de maatschappij. De beschikbaarheid van voorbeelden en bronnen van opwinding zijn belangrijke factoren in de vorm die sensation seeking zal aannemen. Jonge kinderen zoeken het in spel, jongeren in sport, media, sociale en seksuele activiteiten. In sommige omgevingen in criminaliteit, drugs, feesten, snelle auto's. Het optimale niveau varieert met de constitutie, leeftijd, ervaring, recente niveaus van stimulatie, taakvereisten en dagelijkse arousal-cyclus.

Er worden vier factoren onderscheiden:

1. TAS: Thrill and adventure seeking. Men streeft naar fysiek riskante activiteiten die ongebruikelijke sensaties en nieuwe ervaringen verschaffen.
2. ES: Experience seeking. Men zoekt opwinding door een niet conformistische levensstijl, reizen, muziek, kunst, drugs en onconventionele vrienden.
3. DIS: disinhibitie. Men streeft naar sociale stimulatie: feesten, sociaal drinken, seks.
4. BS: boredom susceptibility. Men ervaart rusteloosheid bij verveling, als dingen hetzelfde blijven.

Het zal duidelijk zijn dat veel van de beschreven motieven voor en activiteiten van drinken en rijden onder invloed passen binnen deze factoren. Men heeft dan ook een aantal maal in onderzoek naar de persoonlijkheidsachtergronden van drankproblemen een of meer van de subschalen van sensation seeking gebruikt (McMillen e.a., 1992a en b; Wilson, 1991 en 1992). Zo vonden Johnson & White (1989) dat een factor risk taking/ impulsivity de beste predictor was voor rijden onder invloed (van alcohol en drugs). De factor was voor een deel gemeten met de twee subschalen ES en DIS. Deze invloed was zowel rechtstreeks als via invloed op het gebruik van middelen om met problemen en spanning af te rekenen ('coping use'). De auteurs suggereren dat de door Donovan & Jessor (1985) aangenomen dimensie onder probleemgedrag: unconventionaliteit, misschien minder adequaat is dan de 'risk-orientation' zoals zij die vonden.

De terugkerende vraag is of sensation seekers gevaar zoeken of gedragingen die blijken gevaar op te leveren. Dit probleem stellen Horvath & Zuckerman (1993) aan de orde. Sensation seekers nemen allerlei soorten risico: fysieke risico's in gevaarlijke sporten, fysieke en wettelijke risico's als zij te snel rijden, roekeloos, of onder invloed. Ze nemen sociale risico's door druggebruik, financiële door riskante investeringen, gezondheid-risico's door riskante seksuele activiteiten.

Waarom onderneemt men zulke activiteiten? Ze waarderen de beloningen van de activiteiten meer (de sensatie van de vrije val, de kick van drugs,

de opwinding bij het gokken). Misschien hebben ze een 'optimistic bias', zien ze zichzelf als minder in gevaar. 'Hoge' sensation seekers beoordelen nieuwe activiteiten inderdaad als minder riskant dan 'lage'. Als men meer ervaring heeft met riskante activiteiten beoordeelt men ze als minder gevaarlijk. Ook kan het zijn dat een sensation seeker impulsiever handelt, zonder na te denken, zonder het risico in te schatten. Ook hier zijn aanwijzingen voor. De attractie van riskante activiteiten kan verhoogd worden door vrienden. Het zou kunnen zijn dat de risicobeoordeling verandert hierdoor.

In hun onderzoek stellen ze 'sensation seeking' vast, en de persoonlijke risico-evaluatie en dat van leeftijdgenoten van een aantal activiteiten. Verder: hoe vaak ze de activiteit ondernomen hadden en hoe vaak hun vrienden. Men kon vier soorten risico onderscheiden: misdaadrisico (waaronder rijden onder invloed), financieel risico, overtredingrisico (risico van verwijderd worden als men ongenodigd op een feest komt, rijden door rood) en sportrisico's.

Eigen riskant gedrag op de vier terreinen kon het best voorspeld worden op basis van het gedrag van leeftijdgenoten. Sensation seeking was de volgende sterkste predictor, vooral bij misdaden en overtredingen. Impulsiviteit voorspelde weinig, en ook alleen op deze twee terreinen. Persoonlijke risico-evaluatie was een negatieve voorspeller. Via een structureel vergelijkingsmodel (LISREL) trachtte men oorzakelijke verbanden op te sporen. Men vergeleek het model waarbij sensation seeking risico-evaluatie beïnvloedt dat dan weer riskant gedrag beïnvloedt met het model waarbij sensation seeking rechtstreeks riskant gedrag beïnvloedt, terwijl risico-evaluatie een consequentie is van veelvuldig riskant gedrag door hoge sensation seekers en het gebrek aan ervaring bij de lage sensation seekers. Model 2 deed het iets beter dan model 1. Auteurs stellen dat er een risico-inschatting is voor men een activiteit voor het eerst uitvoert. Hoge sensation seekers zullen de activiteit als minder riskant ervaren. Maar als men eenmaal ervaring heeft met de activiteit (actief of via observatie) dan kan het niveau van sensation seeking de interpretatie van de activiteit bepalen. Hoge sensation seekers kunnen een progressieve reductie vertonen van ervaren risico en toegenomen vertrouwen in hun vaardigheid negatieve uitkomsten te voorkomen, terwijl lage sensation seekers bezorgd blijven en onzeker over de uitkomsten. In dit geval zullen de 'hoge' meer geneigd zijn hun ervaring te herhalen, terwijl 'lage' dat niet doen. Het kan ook zijn dat 'lage' bij het observeren meer selectieve aandacht hebben voor negatieve consequenties van het gedrag van anderen, terwijl de 'hoge' meer aandacht hebben voor het plezier of de beloning van de activiteit. Er zijn verschillende verklaringen mogelijk waarom het voorkomen van riskant gedrag bij leeftijdgenoten de beste voorspeller was voor eigen riskant gedrag. Men kan zijn vrienden zoeken op basis van dezelfde belangstelling. Men kan zijn vrienden imiteren. Of men kan het voorkomen van het riskante gedrag bij vrienden overdrijven (sociale projectie) om zichzelf te verantwoorden.

Thuen e.a. (1992) onderscheiden 'risk seeking' en 'safety seeking'. Bij 'risk seeking' gaat het om het kiezen van gedrag dat een subjectief gevoel van risico met zich draagt. Het risico zelf is het doel van het gedrag. Zo kan gevaarlijk rijden gedeeltelijk veroorzaakt worden door de ervaring van gevaar dat eraan gekoppeld is. Bij roken en drinken is dit anders: men zal

dit veelal niet doen omdat het gevaarlijk is. Zij onderscheiden hun begrip van 'thrill and adventure seeking' van Zuckerman. Bij Zuckerman gaat het om een aangeboren kenmerk en niet om openlijke gedragingen.

Safety seeking betreft gedrag dat gericht is op het voorkomen van lichamelijke schade, bijvoorbeeld het gebruik van beveiligingsmiddelen. De auteurs hanteren deze begrippen bij het verwerken van de HBSC-enquête zoals deze in Noorwegen is gehouden. Safety seeking gedragingen waren het gebruik van de veiligheidsgordel, de fietshelm, fietsreflectoren en zwemvesten. Risk seeking gedragingen: zo snel mogelijk naar beneden skiën en gevaarlijke dingen doen om te ervaren hoe dat voelt. Factoranalyse leverde twee aparte, maar negatief gecorreleerde factoren op. Safety seeking was positief gerelateerd aan een gezondheidbevorderende leefstijl en negatief met een gezondheidsaantastende leefstijl. Risk seeking was positief gerelateerd aan alle gezondheidsbedreigende gedragingen en ook aan fysieke activiteiten.

Risico-nemen in een perspectief van beslisprocessen

Furby & Beyth-Marom (1992) kijken naar riskante activiteiten van adolescenten in een beslis-perspectief. Bij het nemen van een beslissing zijn de volgende stappen te onderscheiden:

- Het vaststellen van mogelijke opties (bijvoorbeeld: AR, alternatief vervoer, blijven slapen, meerijden etc.).
- Het vaststellen van mogelijke consequenties van elke optie.
- Evalueren van de wenselijkheid van elke consequentie.
- De waarschijnlijkheid van elke mogelijke consequentie vaststellen.
- Het combineren van deze informatie volgens een of andere beslissingsregel.

Zo bekeken heeft elke gedraging een 'risico': ook het niet gebruiken van alcohol is riskant want het kan bijvoorbeeld leiden tot verwerping door vrienden. Noemt men het gedrag van adolescenten riskant dan bedoelt men dat volwassenen de voor- en nadelen anders beoordelen. Volwassenen vinden bijvoorbeeld een aantal activiteiten of technologieën riskanter (kans op overlijden) dan adolescenten (berg klimmen), maar andere juist niet (kernenergie, pesticiden).

Mensen kunnen verschillen in elke stap van het beslisproces. Dit systeem biedt een handvat voor het doorwerken van dit proces. Het is duidelijk dat deze aanpak nauw verwant is aan hoe attitudes vastgesteld worden binnen de Theory of Reasoned Action. Er zijn verschillen. Zo is er een standaard beslisregel bij attitudemeting. Binnen dit beslisperspectief zijn er meer mogelijkheden.

Interessant is het onderscheid met de theorie van Sensation Seeking. In deze theorie is gedrag dat een kans op verlies inhoudt opwindend. Mensen reageren op risico op zich. Binnen het beslismodel is risico-nemen een bijproduct van het nemen van een beslissing met riskante uitkomsten.

4.4. Educatieve programma's op school

Er zijn in de literatuur veel programma's te vinden ter preventie of interventie van alcohol- en druggebruik. Sociale vaardigheden om met groepsdruk om te gaan komt een aantal maal voor. Er zijn een aantal programma's die ook rijden onder invloed tot onderwerp hebben.

4.4.1. Rijden onder invloed

Downing (1987) meldt in een Engelse studie vijf programma's. Vegega & Klitzner (1988) verzamelden alle Amerikaanse programma's gericht op het voorkomen van (M)AR. In totaal 133 programma's. De meeste van deze programma's waren gericht op het individu (83%), op invloeden van leeftijdgenoten (48%), op de bredere sociale omgeving (44%). Minder op gezins- (27%) en schoolomgeving (23%).

Het meest gebruikte model was het single-risk model (47%), alleen gericht op AR: het was dan ook vaak een onderdeel van de rijles op school. Bijna even vaak was het programma gericht op een verkeersveiligheidsprobleem als een alcohol-probleem.

Minder dan 20% was ooit adequaat geëvalueerd. Waarschijnlijk vrijwel nooit gepubliceerd: in ieder geval maken de auteurs geen gewag van publicaties. Vaak werden veranderingen in kennis en attitudes vastgesteld. In 38% gedragveranderingen, en dan vooral via zelf gerapporteerd gedrag. 60% van de evaluaties bevatte ook een of andere procesevaluatie: vooral tevredenheid van de klant werd vastgesteld.

Belangrijke oriëntaties zijn: het aanbieden van alternatieven voor verplaatsing en voor alcoholgebruik, verbeterde 'life skills', verbeterd bewustzijn, verkeersveiligheidsinformatie, vaardigheid groepsdruk te weerstaan, alcohol en drugs informatie. Men hanteerde het schema: activiteiten leiden tot veranderingen in mediaërende variabelen, wat weer leidt tot een uitkomst. De uitkomst is een gedragsverandering of ongevallen. De activiteiten waren vooral: niet-gespecificeerde training, cognitieve training, publiek bewustzijn, alternatieven. De mediaërende variabelen vooral: kennis, beslisvaardigheden, andere vaardigheden, 'social modeling', en sociaal klimaat.

Vanaf 1985 is een programma in ontwikkeling in Australië: Plan a Safe Strategie (PASS). Dit project is begeleid met onderzoek (Sheehan, ongedateerd, a&b; 1987; 1991).

Het project gaat uit van het model van Fishbein en Ajzen. Er werd naar gestreefd de intentie te versterken om niet te rijden onder invloed of mee te rijden met iemand onder invloed door drinken te scheiden van rijden door tegenstrategieën, door verwerping van de status van passagier, door het ontwikkelen of versterken van de intentie om tegenstrategieën te gebruiken.

Educatie strategieën werden ontworpen om deze doelstellingen te bereiken door:

- de verwachting van de waarschijnlijkheid te verhogen dat dronken rijden zou leiden tot negatieve consequenties
- doen toenemen van de negatieve waarde van deze consequenties
- vermindering van de inschatting van de kans op positieve consequenties
- doen dalen van de ervaren aantrekkelijkheid van deze consequenties
- doen toenemen van de overtuiging dat belangrijke anderen (M)AR zouden afkeuren
- doen toenemen van het ervaren belang van deze afkeuring.

De sociale leertheorie van Bandura stuurde de ontwikkeling van activiteiten. Ze kregen voorbeelden van anderen die met succes AR-situaties ontlieden door alternatieven. Ze werden gestimuleerd door rollenspel om te geloven dat ze zelf succesvol tegenstrategieën konden gebruiken. En ze werden getraind dit vol vertrouwen te doen.

De energie werd gericht op het versterken van de waarschijnlijkheid van

consequenties die al een zekere mate van ervaren waarschijnlijkheid hadden, zoals: aangehouden worden, de ouderlijke auto beschadigen; niet: een dodelijk ongeval krijgen.

Verder werd de negatieve waarde van consequenties van (M)AR versterkt evenals de positieve waarde van consequenties van alternatieven. Dit geschiedde door rollenspel van negatieve consequenties en door het beschrijven van wat mensen was overkomen. Positieve waarde van consequenties van alternatieven werden versterkt door groepsdiscussies, feedback door de leerkracht en met video.

Het bleek moeilijk te zijn om de waarschijnlijkheid en de valentie van consequenties van elkaar te onderscheiden. Er was een sterke relatie. Ook bleek het nodig te zijn de sociale leertheorie te hanteren omdat het model van Ajzen en Fishbein onvoldoende houvast bood. De Theory of Planned Behavior voerde het begrip perceived behavioral control in. De programma-ontwikkelaars hadden zelf al het begrip self-efficacy van Bandura ingevoerd.

Een longitudinale studie liet zien dat er na drie jaar geen grote verschillen waren tussen groepen die het programma wel en niet waren doorlopen. De resultaten waren voor rijden onder invloed in de goede richting maar niet significant. Voor meerijden was er wel een significant resultaat.

4.4.2. Groepsdruk

Een eerste benadering was de sociale invloed benadering. Men maakte adolescenten bewust van de sociale invloeden van thuis en vrienden, leerde hen vaardigheden om deze invloeden te weerstaan, en corrigeerde mispercepties over sociale normen van anderen. Aanvankelijk gebruikte men een inentingsaanpak. Geleidelijk werd men blootgesteld aan sterkere propaganda (voor gebruik van middelen), waarbij men ernaar streefde de student steeds sterkere tegenargumenten te laten ontwikkelen.

Later werd meer nadruk gelegd op het doen toenemen van weerstandsvaardigheden (Foy et al., 1976). Dit deed men ook door groepsleiders in te schakelen bij het programma en door rollenspel en sociale beïnvloedings technieken.

Een voorbeeld is een cursus beschreven door Farrow (1989), toegepast op 15 jarigen. De cursus bestond uit een serie van tien uur, en een vervolg na drie maanden en zes maanden van 3 uur, gericht op beter inzicht in de gevaren van dronken (mee)rijden, en op vaardigheden om uit gevaarlijke situaties te blijven. Ook 'refusal skills' werden aangeleerd. Deze jongeren werden vergeleken met een controlegroep die de gewone rijlessen kregen. Het resultaat was verrassend: de controlegroep reed aanmerkelijk minder na het drinken van alcohol en reden ook minder mee. Farrow suggereert dat zelfgerapporteerd gedrag betrouwbaarder wordt na een dergelijke intensieve cursus.

Een kleine groep van jongeren die tot de risicogroep behoort en die nog eens een extra zomerkamp kreeg waarin meer nadruk lag op het uitwisselen van persoonlijke ervaringen en nauw onderling contact gaven wel een winst te zien op AR en MAR, vergeleken met een risicogroep die niet aan deze extra activiteiten deelgenomen had.

Een iets succesvoller programma wordt vermeld door Newman e.a. (1992). Het betreft leerlingen van een aantal junior high schools: die zelf dus nog niet auto rijden. Men maakte gebruik van video voorbeelden van weigervaardigheden en rollenspel, ook gericht op weerstaan van druk om te drinken en aangeschoten te rijden. Men putte uit de probleemgedrag

theorie waarin de 'perceived environment' ook sociale druk bevat om van de norm afwijkend gedrag te vertonen. Sociale druk, in dit geval vooral van vrienden. De sociaal cognitieve theorie en de rol-theorie benadrukken dat men leert van modellen en van interactie van anderen die een rol spelen. Men kiest uit alternatieve rollen naarmate men effectief met het gedrag in aanraking is geweest, naarmate het gedrag beter in beelden is gecodeerd, naarmate het ook verbaal is gecodeerd, naarmate het gedrag beter aan bepaalde uitkomsten is gekoppeld, en naarmate het gedrag is geoefend of eerder is gebruikt. Nadruk ligt op groeiend zelfvertrouwen dat men het gedrag in praktijk kan brengen: self-efficacy.

Uit de 'theory of educational immunization' haalde men de notie dat mensen een situatie beter de baas kunnen als ze bewust zijn dat zo'n situatie kan ontstaan, als ze erover nagedacht hebben en als ze reacties op dergelijke eventualiteiten geoefend hebben. Het betreft een longitudinale studie met een controlegroep. Er werd een zwak effect gevonden op het gevoel dat men weerstand kon bieden aan groepsdruk. Er werd geen effect gevonden op alcoholconsumptie. Men reed aanmerkelijk minder mee met iemand onder invloed. Interessant is ook dat er flinke verbanden werden gevonden tussen kennis en niet-meerijden. Ook werd een relatie gevonden in toename in kennis en afname in meerijden.

Een andere aanpak (de zgn. TGT techniek: Teams Games Tournaments) vinden we beschreven bij Wodarski (1987). Het accent ligt nadrukkelijk op groepen kinderen, 'teams' van 8 kinderen, samengesteld uit kinderen die meer of minder goed op de hoogte zijn van alcohol. Men werkt vier weken, elke dag 50 minuten. De eerste drie dagen worden besteed aan het leren van alcoholconcepten door discussie en andere activiteiten. De vierde dag wordt besteed aan het voorbereiden van 'worksheets' voor het 'toernooi' dat op de vijfde dag plaatsvindt. Een soort quiz waarbij iedereen punten kan verdienen voor zijn team.

De alcohol educatie betreft in de eerste plaats kennis van alcoholisme. In de tweede plaats leert men kenmerken van alcohol en van alcohol gebruik en misbruik. Alle activiteiten benadrukken het gebruik van onderlinge steun en het accepteren van verantwoordelijke attitudes met betrekking tot drinken.

Men leert de kinderen de uitgangspunten van de sociale leertheorie, dat drinken geleerd wordt en dat men kan leren anders te drinken. Men leert dat alcoholmisbruik aangeleerd wordt door de consequenties zoals stress reductie, ontsnappen aan een onprettige situatie, excuus voor onacceptabel gedrag, beloning door belangrijke leeftijdgenoten (acceptatie), ontsnapping aan gedachten over gebrek aan succes op school. Men leert de studenten dat ze hun omgeving, intern en extern, kunnen bepalen of veranderen. Gebeurtenissen die voorafgaan aan en de weg bereiden voor bepaald gedrag, en gebeurtenissen die volgen en het gedrag meer of minder waarschijnlijk maken. Externe gebeurtenissen zijn feesten of uitingen van vrienden. Intern: emotionele verwarring en eenzaamheid. Ze leren alternatieve oplossingen ('self management'). Probleemdrinkers zijn vaak ontevreden met hun relaties en vinden zichzelf niet sociaal vaardig. Studenten leren hoe met anderen om te gaan op een zinvolle en bevredigende manier. Uiteraard speelt rollenspel weer een belangrijke 'rol'.

De cursus wordt door gewone klasdocenten gegeven, die, behalve allerlei schriftelijke informatie, vier uur training krijgen.

Evaluatie vond plaats direct na de cursus en een en twee jaar later.

Kennis van alcohol groeide aanzienlijk in vergelijking met twee controle-

groepen: een die geen en een die traditionele instructie kreeg, en bleef voor een belangrijk deel op hoog peil. Men dronk minder dan controle-groepen en dat bleef ook in stand. Ook waren er minder ernstige consequenties van drinken. Er trad een verbetering op in attitudes ten opzichte van rijden onder invloed. Ook deze bleef op peil.

Opvallend is dat vastgesteld werd dat studenten een kans van 1:2 inschat-ten dat ze gepakt zouden worden als ze dronken zouden rijden en dit niet voldoende vonden om ervan af te zien. Een 75% kans zou dat wel doen! Hetzelfde gold voor de kans dat ze na aanhouding ontdekt zouden wor-den: die kans achtten ze 1:3. Ook negatieve consequenties na aanhouding zouden moeten stijgen tot 75%. Deze inschattingen veranderden niet door de cursus. Ze ervaren ook niet dat geëigende consequenties afgedwongen worden na dronken rijden.

De TGT-techniek wordt zo doelmatig bevonden wegens de nadruk op de groepsbeloning structuur: het gaat om beloningen en bekrachtiging door leeftijdgenoten.

Later koos men voor een bredere aanpak 'Generic Skills Training Approach', gebaseerd op de sociale leertheorie en de probleemgedrag theorie (zie Botvin & Botvin, 1992). De volgende skills worden aange-leerd:

- probleemoplosvaardigheden en beslisvaardigheden;
- cognitieve vaardigheden om weerstand te kunnen bieden aan negatieve sociale invloeden, waaronder ook reclame;
- vaardigheden voor het doen toenemen van zelfbeheersing en zelfwaar-dering;
- 'coping' strategieën om stress en angst de baas te kunnen door cogni-tieve of ontspanning technieken;
- interpersoonlijke vaardigheden zoals het aangaan van sociale interactie;
- assertiviteit zoals kunnen vragen, weigeren, uitdrukken van gevoelens en meningen.

Deze algemene training kan, indien gewenst, op problemen van (M)AR worden toegepast.

In een aantal studies is gebleken dat een sterke invloed op roken en be-ginnen te roken kan worden uitgeoefend op deze wijze. In enkele dat alcoholgebruik beïnvloed kan worden.

5. Interviews met kinderen

5.1. Samenvatting en conclusies

Aan het belevingsonderzoek hebben 54 jongens en meisjes uit vierde klassen van het VBO en het VWO, verspreid over Nederland, meegewerkt. De meerderheid van de respondenten is 15/16 jaar. Beperking van het materiaal is dat het beeld, dat uit de gesprekken naar voren komt, positiever is dan in werkelijkheid het geval zal zijn. Deze verwachting is gewekt omdat het beleid van de scholen die hebben meegewerkt duidelijk gericht is op het weren van alcohol- en drugsgebruik. Men geeft kinderen voorlichting over verslaving aan drugs en men staat géén of in zeer beperkte mate het gebruik van alcohol op schoolfeesten toe. Veel ouders van de respondenten hebben met zo'n beleid rekening gehouden bij de schoolkeuze voor hun kinderen.

In groepjes van meestal 4 tot 6 kinderen hebben de respondenten met elkaar gesproken over wanneer, waarom en hoe zij aankijken tegen de volgende onderwerpen: alcohol, roken/blowen, sociale- en verkeersonveiligheid: thuis en buitenshuis. Hoe kijken ze aan tegen de (naaste) toekomst, gericht op het passief en/of actief rijden onder invloed. Ook aan de orde is gekomen of zij een rol voor zichzelf zien weggelegd om overmatig gebruik van genotsmiddelen (en met name alcohol) van anderen (onder elkaar of tegenover de ouders) te beperken en hoe denken ze te reageren als anderen hen zouden aanspreken daarover. Welke rol speelt de politie daarin.

Socialisering en de rol van alcohol en roken/blowen daarin

Het drinken van alcohol maakt deel uit van het sociale leven van volwassenen, zij het eerder van de mannelijke dan van de vrouwelijke volwassenen. Voor 15/16-jarigen is erkenning/acceptatie als volwassene erg belangrijk en dus nastrevenswaardig. Het meedoen aan het drinken van alcohol lijkt voor jongens dan ook belangrijker dan voor meisjes, ongeacht opleidingsniveau of woonomgeving. VWO-leerlingen wekken wel de indruk dat zij over het geheel genomen minder alcohol per uitgaansavond drinken dan VBO-leerlingen; voor VWO-ers lijkt er meer te bestaan dan uitgaan en drinken alleen.

Voor VBO-leerlingen maakt roken óók deel uit van het volwassen gedrag. Voor alle respondenten geldt dat men eerder in de verleiding komt om stikkies te roken als men het veel ziet doen in de eigen omgeving; op straat, op school, in café's en disco's. Op het platteland komt men met dit genotsmiddel het minst in aanraking.

De rol van de school

Behoeftte aan uitgaan, het drinken van alcohol en/of het roken/blowen ontstaat door contacten die op school worden gelegd. Onder veel VBO-ers ontstaat deze behoefte op jongere leeftijd dan bij veel VWO-ers, nl. in het VBO op 12/13 jaar en in het VWO vanaf 14/15 jaar. Van belang is dus, dat zij op school niet in aanraking kunnen komen met 'verkeerde' groepen; groepen die het drinken van alcohol en/of blowen tot status hebben verheven. Dat legt een grote verantwoording op de schouders van schoolbesturen waar blijkbaar niet altijd aan kan worden voldaan, gezien de vele

verwijzingen van de respondenten naar andere, beruchtstaande scholen op dit terrein.

Voordelen van alcoholgebruik

Alcohol neemt remmingen weg, geeft je een lekker gevoel, maakt je losser, werkt ontspannend in stresssituaties en helpt je over een 'drempel' heen. Kortom, alcohol bevordert het leggen van de zo noodzakelijke sociale contacten buitenshuis. Het drinken van alcohol geeft je een volwassen gevoel. Deze leeftijdsfase vinden de respondenten zelf belangrijk om: te leren omgaan met alcohol, uit te proberen waar je grenzen liggen en te leren je te handhaven in groepsverband.

Een aangeschoten jongen en/of meisje is een bron van vermaak voor de anderen.

Acceptatie van eigen handelen

Jongeren accepteren op rationele wijze de directe gevolgen van hun handelen; als je dronken wordt en/of een ongeluk krijgt is dat je eigen schuld. Ze wentelen dus niet de schuld af op de groep of de ouders. Aan de andere kant weten ze dat zij op deze leeftijd - door de buitenwacht - nog niet geheel verantwoordelijk worden gesteld voor hun daden.

Kennis versus ervaring

Kennis over verkeersregels is minimaal; maar volgens hen voldoende. Kennis over verslaving aan drugs lijkt redelijk en die krijgen ze vooral op school aangereikt, door onder andere verhalen van ex-verslaafden die op school vanuit eigen ervaring vertellen wat de gevolgen voor je kunnen zijn. Kinderen die nog niet blowen worden daardoor afgeschrikt om er mee te experimenteren. Minder indruk maken deze verhalen op diegenen die het al eens doen. Zij gelóven niet dat zij hetzelfde risico kunnen lopen als de drugsverslaafden, want zij zullen géén harddrugs gebruiken en het roken van een 'stikkie' ervaren ze als onschadelijk.

In deze leeftijdsfase overschatten de respondenten hun zelfdiscipline om op tijd te kunnen stoppen, zeker wat het alcoholgebruik betreft. Toch zijn ze zich bewust dat, als je eenmaal door alcohol in een prettige stemming bent gekomen, je (vaak) doorgaat met drinken tot je aangeschoten of dronken wordt. Zowel meisjes als jongens voelen zich (wel eens) na het stapavondje zélf aangeschoten, maar niet dronken. Dronken ben je als je de volgende dag niets meer weet, is hun oordeel.

Invloeden van (andere) sexegenoten

Het hebben van verkering blijkt remmend te werken op de hoeveelheid alcohol die een jongen - onder jongens - normaal zou drinken. Meisjes vinden aangeschoten jongens vervelend, omdat ze handtastelijk worden, snel tot vechten bereid zijn en/of niet meer willen dansen. Daarom dat meisjes die verkering hebben met een jongen met een auto, opletten of de vriend niet te veel drinkt. De enkele respondent die uitgaat met een groep waarin een aantal al autorijden, vertelt dat er vóóraf wordt afgesproken wie er rijdt. Wie rijdt, drinkt géén alcohol. Als bestuurder draag je de verantwoording voor het veilig thuis brengen van de anderen, die daar ook op rekenen.

Zowel meisjes als jongens beseffen dat jongens met het drinken van alcohol méér onder groepsdruk staan dan zij; jongens dagen elkaar voortdurend uit om meer en/of sterkere drankjes te drinken.

Groepsnormen en -invloeden

Veel ouders vragen hun kinderen niet te veel te drinken, maar eenmaal buitenshuis vergeten ze dat; je gaat niet als enige niet drinken, dat kán niet.

Als groep ga je uit en als groep kom je thuis, dat moet van de ouders en daar houden ze zich wel in de regel aan. Ze vinden dat zélf ook veiliger en daarmee bedoelen ze niet de verkeersveiligheid.

Buiten je groep, bemoei je je niet met het drinken van anderen. Zeker jongens lopen dan de kans op een pak slaag of erger. Ook meisjes zien voor zichzelf daarin geen rol weggelegd.

De hoeveelheid alcohol die iemand wil drinken behoort tot de eigen verantwoordelijkheid; daar heeft een ander niets mee te maken, dat bepaal jezelf.

Meisjes kunnen zich makkelijker onttrekken aan de norm dat je behoort te drinken op je zestiende, door zich te beroepen op het feit dat ze er niet van houden. Jongens kunnen dat niet zo makkelijk en verwijzen dan naar sportactiviteiten. Uit godsdienstige overtuiging niet drinken, is ook een acceptabel excuus.

In tegenstelling tot alcohol, is de druk om mee te roken/te blowen niet aanwezig, mits de groep dat soort activiteiten niet tot status van de groep heeft verheven.

Over het algemeen kan men zich voorstellen dat, als een vriend hen zou manen minder te drinken - of het wat kalmer aan te doen met drinken - zij wellicht bereid zullen zijn zich daar iets van aan te trekken. Maar ze ervaren in de praktijk het tegenovergestelde. Per groep wordt meestal drank besteld. Het tempo van het drinken wordt daarom bepaald door de snelste drinker of degene die het meeste dorst heeft.

Fietsen in groepsverband en alcohol gebruik

Bijna allen gaan op de fiets uit. Van de ouders moet dat in groepsverband. Deze eis wordt méér in gegeven door sociale onveiligheidsgevoelens van de ouders én van de respondenten (vooral meisjes) dan om verkeersveiligheidsredenen.

In de groep moet je opvallen. Op de fiets haal je gevaarlijke 'stunts' uit en onderweg probeer je een ander te laten vallen. Dat geldt zowel voor overdag als voor 's avonds. Ze zijn zich bewust dat dit gedrag verkeersrisico's met zich meebrengt, maar overkomt het je dan heb je pech gehad. Deze risico's zijn volgens hen 's avonds minder dan overdag - ook al ben je aangeschoten - omdat er dan minder verkeer is.

Aangeschoten op de fiets is niet erg, want op de fiets kun je niemand doodrijden, of een automobilist moet voor hen uitwijken en daardoor een ongeluk krijgen. Voor hen is dat een hypothetische situatie, want ze hebben daar nog nooit van gehoord. Bovendien beheersen zij - volgens hen - het fietsen zo volledig, dat alcohol daar weinig of géén invloed op heeft.

(Mee)rijden onder invloed

Iets minder dan één derde van de respondenten heeft al eens moeten meerijden met een volwassene (meestal één van de ouders) die te veel had gedronken. Zo'n ervaring vinden ze niet prettig; geeft hen een onveilig gevoel. Op een enkeling na, spreek je je ouders daar niet over aan; daarvoor ben je nog te veel kind. In die enkele gevallen hebben ouders de opmerkingen van het kind serieus opgepakt; het kind is dus beloond voor zijn/haar inmenging.

De meesten verwachten dat zij mee zullen rijden met iemand die wat gedronken heeft, mits dat niet te veel is. 'Te veel' loopt in hun perceptie van aangeschoten tot ladderzat. Géén consensus wordt bereikt over hoeveel alcohol bij 'matig' hoort en/of in hoeveel tijd genuttigd.

Normatief versus praktijk

Allen zijn het eens dat je géén alcohol moet drinken als je nog moet autorijden of hooguit zeer matig. Drink je toch 'te veel', dan rij je maar alleen; dan kan je de meerrijdenden - waarvoor je verantwoordelijk bent - niet in gevaar brengen. Rijdt je in zo'n situatie een ander dood, dan zit je je hele leven met schuldgevoelens en dat is niet hun schuld.

Dit beeld komt ook naar voren als ze zich voorstellen wat ze later zelf zullen doen in die omstandigheden, nl. zij dénken dat ze niet zullen drinken of héél matig. Opvallend is dat men, tijdens de groeps gesprekken, zich bewust is geworden dat het in de praktijk erg moeilijk zal zijn om je aan deze goede voornemens te houden na een gezellige uitgaansavond; de discrepantie tussen het normatieve gedrag en wat er in de praktijk van terecht zal komen. Groeps gesprekken hebben dus cognitieve waarde, maar zonder hulp komt men niet tot een oplossing voor dit dilemma.

Kennisbehoefte

Er zijn drie meningen met betrekking tot informatiebehoefte over 'verkeer en alcohol', nl:

- Niet nodig: uit ervaring weten wij daar al alles van.
- Acceptabel, mits geënt op realistische voorbeelden, zoals bijvoorbeeld de informatie die ex-verslaafden aan drugs willen vertellen op scholen of een paar spotjes over de gevolgen van het gebruik van alcohol en de eigen, levenslange gewetenswroeging daarvan.
- Géén schoollessen, maar op school een sfeer kweken, waarin leerlingen worden aangemoedigd om met elkaar (zonder leerkrachten) te spreken over allerlei serieuze zaken die hen bezig houden.

De rol van de politie

Verontrustend zijn de verhalen over het uitbreken van straatgevechten tussen uitgaande groepen jongelui en het toenemend gebruik van 'gereedschap' daarbij. In de steden heeft de stadsjeugd géén vertrouwen in de beschermende functie van de politie. Die zien ten eerste nog niet de helft van wat er allemaal gebeurt en ten tweede is de politie al net zo bang als zij, volgens hen. Dat jeugd met alcohol op de fiets zit krijgt geen enkele aandacht van de politie en dat is terecht. Dronken automobilisten en automobilisten die te hard rijden zijn véél gevaarlijker.

5.2. Aangrijpingspunten

In een aantal gevallen hebben de respondenten zelf alternatieven aangedragen en hun oordeel over de haalbaarheid ervan gegeven. Op grond van deze alternatieven en inspeland op beschreven situaties worden hier aangrijpingspunten gegeven waar, bij het opstellen van educatieve doelen, rekening mee kan worden gehouden.

5.2.1. Intermediarissen

Ouders

Als alcoholgebruik en rijden onder invloed al binnenshuis ter sprake wor-

den gebracht is dat meestal in de vorm van een waarschuwing om niet te veel te drinken. Wat 'te veel' is en waarom je dat beter kunt vermijden komt niet ter sprake. Wellicht omdat ouders geen idee hebben hoeveel alcohol voor kinderen op die leeftijd acceptabel is, net zo min als de kinderen dat zélf weten.

Om deze lacune in kennis op te vullen, valt te denken aan gerichte informatie aan ouders en kinderen.

In de optiek van kinderen van zestien jaar zijn ouders de geldschieters. Merkwaardig genoeg wordt door veel ouders geld wel als stok achter de deur gebruikt om kinderen van het roken af te houden, maar niet om hen van het drinken af te houden. Volgens de respondenten, omdat alcohol drinken algemeen geaccepteerd is door de ouders en roken niet (meer); roken schaadt de gezondheid maar alcohol blijkbaar niet.

Dronkenschap wordt door ouders niet getolereerd en dus bestraft. Er zijn géén aanwijzingen dat de kans op straf (verbod om de volgende keer uit te mogen gaan) het drinkgedrag van de kinderen sterk beïnvloedt. Wellicht zou belonen hier eerder invloed kunnen hebben. Bijvoorbeeld door, net als bij roken, de kinderen een beloning in het vooruitzicht te stellen als ze niet beginnen met drinken (vóór hun 18e jaar). Er zijn aanwijzingen dat het - om dié reden weigeren van alcohol - door de groep zal worden opgevat als een rationeel (materialistisch) en dus geaccepteerd excuus.

Gevolgen van drugs en drugsgebruik komen thuis niet ter sprake, op een enkele uitzondering na. De jongeren hebben de indruk dat ouders bang zijn om er over te praten; een soort struisvogelpolitiek bedrijven. Het kan ook zijn dat kinderen er zelf niet over willen praten. In hun optiek praat je alleen met leeftijdgenoten openlijk over dit soort onderwerpen.

Gezien de behoefte van de kinderen om als volwassenen te worden behandeld, lijkt het gewenst dat ouders informatie krijgen hoe dit onderwerp ter tafel kan worden gebracht. Te denken valt aan het wijzen op een houding van ouders waaruit duidelijk naar voren komt dat men (de ouders) over het onderwerp niet belerend maar discussiërend wil praten. Dus, kinderen duidelijk maken dat zij er wellicht meer over weten dan zij zelf en/of met de kinderen samen trachten te ontdekken waarop hun angst (van de ouders) tegenover drugs is gebaseerd en of die angst reëel is.

De keuze voor een school die alcohol en drugs tracht te bestrijden helpt voorkomen dat kinderen op school (te veel) in verleiding komen om met alles en nog wat te experimenteren en/of zich aan te sluiten bij een 'verkeerde' groep. Wellicht is voor ouders de schoolkeuze een goed moment om alcohol en drugs voor het eerst thuis ter sprake te brengen.

Toch zijn er scholen die een slechte naam hebben voor wat betreft drugs en alcohol. Inzicht in de redenen en motieven van ouders die hun kinderen naar dat soort scholen sturen, levert een basis om er gerichte voorlichting op te baseren vóórdat ouders een schoolkeuze maken.

Als respondenten meerijden met hun ouders of familieleden die onder invloed zijn, menen de meeste kinderen dat je daar niet met je ouders over kunt praten. De enkeling die het wel heeft gedaan, is daarvoor beloond; de vader/moeder/oom houdt er sindsdien rekening mee.

De school

Er lijken scholen te zijn die er om bekend staan dat leerlingen regelmatig (veel) drugs en alcohol gebruiken. Hoe hierover tussen scholen verschillen kunnen ontstaan, is niet bekend. Gezien het feit dat respondenten zélf achteraf dankbaar blijken dat ze niet op zo'n 'beruchte' school zitten, pleit voor een nader onderzoek naar de oorzaken achter verschillen tussen het ene en het andere schoolbeleid. Wellicht kan een vorm van overlegstructuur worden bevorderd tussen scholen om over deze problemen te praten, zodat één (beleids)lijn kan worden getrokken.

Géén alcohol op schoolfeesten leidt tot gemengde gevoelens. Er zijn leerlingen die dat juist goed en verstandig vinden, anders wordt het 'een zootje'. Er zijn er ook die het een gemis vinden en zich daaraan ergeren; het als een inbreuk voelen op hun zelfstandigheid en volwassenheid. Wellicht kunnen schoolbesturen op dit terrein ervaringen met elkaar uitwisselen om tot een zo acceptabel mogelijk beleid daarover te komen.

Te denken valt aan aparte schoolfeesten voor eerste, tweede en derde klassers, waar alleen alcoholvrije dranken worden geschonken. Bij feesten met vierde en hogere klassers zou licht alcoholhoudende drank kunnen worden overwogen. Het is dan wel aan te bevelen ouders daarover in te lichten, zodat zij het vervoer naar huis kunnen regelen.

Vooraf onder VBO-leerlingen leeft het gevoel dat men uit de praktijk al genoeg weet over alcohol en verkeer. Behoeft aan informatie over alcohol en verkeer op school vinden zij dan ook niet nodig. Daarbij komt dat zij lessen beu zijn die gebracht worden in de trant van: dat mag niet en dat wel; daar moet je je zo en zo gedragen; dat en dat is niet gezond e.d.. Het in een boekje voor geschoteld krijgen spreekt hen in het geheel niet aan!

In de verschillende discussies daarover blijkt dat men wel behoefte heeft aan reële beelden die geënt zijn op de werkelijkheid als basis voor voorlichting over wat er nu werkelijk kan gebeuren als je je niet aan bijvoorbeeld de voorrangsregel houdt of wat alcohol echt voor risico inhoudt als je moet fietsen. De informatie moet echter niet inhouden dat je te bang wordt om alcohol te drinken, daar moeten ze niet aan denken!

Te denken valt bijvoorbeeld aan video-opnamen van hun werkelijk gedrag; overdag en in de weekenden als ze aangeschoten op de fiets naar huis gaan. Deze videobanden kunnen dan de basis vormen om het onderwerp ter sprake te brengen.

Bij de behandeling ervan in de klas moet er rekening mee worden gehouden dat ze in de praktijk merken dat er (meestal) niks gebeurt. Als groep zijn ze er zich bovendien van bewust dat ze 'macht' hebben om voorrang af te dwingen en dat ze zich (daarom?) van geen enkele regel iets aan hoeven te trekken. Waar ze nog niet goed toe in staat zijn, is het zich verplaatsen in de problemen die dat voor andere weggebruikers kan opleveren en daarmee indirect ook voor hen zelf.

Weinig kennis hebben ze ook over hoeveel alcohol een mens kan drinken en in hoeveel tijd, zodat je je alleen maar prettig voelt zonder dat je aangeschoten wordt.

Een andere mogelijkheid is, dat leraren en schoolleiding de zestienjarigen vertouwen schenken door hen bijvoorbeeld te wijzen op het belang om met elkaar over allerlei problemen te praten. Ze vervolgens ook de gelegenheid bieden om bijvoorbeeld na schooltijd in school of op het school-

plein 'na te blijven' als ze dat willen.

De politie

Het beeld dat de kinderen hebben van de rol die politie speelt tijdens uitgaansavonden is niet bemoedigend. Het lijkt daarom verstandig om het contact tussen politie op deze leeftijd te bevorderen. Zo kan de politie zelf ervaren welk beeld kinderen van de effectiviteit van hun optreden hebben. Uitwisseling van de verschillende gezichtspunten en de achtergronden waarop de verschillende percepties zijn gebaseerd, kunnen verhelderend werken.

Café's en disco's

In veel café's en disco's wordt officieel aan kinderen onder de achttien jaar géén alcohol geschonken, maar in de praktijk merken 15/16-jarigen daar weinig of niets van, omdat ze vaardigheden ontwikkelen om er ouder uit te zien; zich ouder te gedragen.

Drankjes zijn duur, maar pils is betaalbaar. Veel meisjes houden niet van pils. Om de kosten te drukken brengen kinderen daarom wel eens een fles vieux mee naar de disco, waarmee ze dan hun cola 'op smaak' brengen. Dit vermijdingsgedrag pleit niet voor het verhogen van de kosten van een drankje.

5.2.2. *Het kind en de groep*

Er is duidelijk een onderschatting te constateren in de beeldvorming over het eigen risico om aan alcohol verslaafd te raken: zij drinken nog niet dagelijks alcohol, er zijn ook uitgaansavonden dat ze wel eens minder of soms helemaal niet drinken (bijv. door sport), als ze thuis zijn drinken ze niets of nog zeer matig e.d..

De voorlichting over drugsverslaving lijkt op hen die er nog niet mee in aanraking zijn gekomen, remmend te werken; men ziet af van het experimenteren daarmee. Kinderen die al eens een stikkie roken zijn daar minder gevoelig voor; onderschatten op grond van eigen ervaring de kans op verslaving.

De wens om geaccepteerd te worden in de groep plaatst vooral VBO-ers en in wat mindere mate ook VWO-ers voor de keuze om wel/niet gehoor te geven aan de wens van hun ouders om niet te veel te drinken. In de praktijk blijkt dat kinderen er voor kiezen zo'n waarschuwing maar te 'vergeten'.

Respondenten gaan meestal in groepsverband naar huis. Daarmee komen ze tegemoet aan de wens van hun ouders om gezamenlijk naar huis te gaan. Dat deze wens wel wordt opgevolgd lijkt eerder veroorzaakt door het feit dat ze het alleen naar huis fietsen onveilig vinden. Onveilig, omdat je kan worden overvallen en dat gebeurt minder snel als je in een groep bent.

Van meisjes wordt eerder geaccepteerd dat ze géén alcohol drinken als ze het niet lusten dan van jongen. Jongens moeten daarom sterker in hun schoenen staan om binnen een groep alcohol te weigeren. Sportactiviteiten of een godsdienstige overtuiging zijn voor jongens acceptabele argumenten om niet of in beperkte mate mee te doen met de groep. Al eerder is geopperd dat ouders het niet drinken kunnen belonen, door een financiële bijdrage in het vooruitzicht te stellen. Ook dát argument lijkt een geaccep-

teerde reden om je aan groepsdruk te onttrekken.

Ook het hebben van verkering werkt remmend op de hoeveelheid alcohol die een jongen normaal zou drinken. Althans, voorzover het betreffende meisje er bij is. Als je als jongen verkering hebt, ga je meestal ook niet meer uit met jongens.

Uitdagingen en het zoeken naar je grenzen zijn vooral voor jongens belangrijke stimuli, die bijdragen aan het 'te veel' drinken, ook al heeft men zich van te voren voorgenomen niet veel te (willen) drinken.

Men gaat altijd in een groep uit en in groepsverband wordt meestal drank besteld. De snelle of dorstigen onder hen bepalen zo het tempo waarmee gedronken wordt. Ook hier weer kunnen meisjes zich daar gemakkelijker aan onttrekken dan jongens.

De verantwoordelijkheid ligt echter bij je zelf. Binnen de groep gaat men er vanuit dat je zelf bepaalt hoeveel je drinkt. Als je denkt dat je aan je tax bent, dan stop je en dat zou dan worden geaccepteerd. Of dit beeld redelijk overeenkomt met de werkelijkheid, wordt in twijfel getrokken. Het biedt wellicht aanknopingspunten voor een groepsdiscussie.

De respondenten hebben de overtuiging dat, als je zestien bent, je al voldoende ervaring hebt opgedaan om op een redelijk verantwoorde wijze om te gaan met alcohol. Wat in hun optiek betekent dat ze denken (bijna) nooit echt dronken te worden, omdat ze op tijd kunnen stoppen met drinken. In de praktijk blijkt dat echter niet altijd mogelijk. Alcohol helpt hen over een 'drempel', maakt hen lossier, vrijer, geeft hen een prettig gevoel, ze voelen zich onder elkaar al redelijk volwassen, en het vormt een bron van vermaak als er één aangeschoten/dronken wordt. Elk volgend glas bevestigt de prettige ervaringen van het voorgaande, tot het te laat is. Een aangeschoten vriend(in) is een bron van vermaak voor de rest van de groep. Kortom, alcohol wordt gezien als een noodzakelijk onderdeel bij het leggen en in stand houden van sociale contacten, waaraan ze op deze leeftijd grote behoefte hebben.

Ze zijn echter nog niet zo ver dat zij als 'volwassenen' zich verantwoordelijk zouden voelen voor het gedrag van anderen. Daar komt bij dat het voor jongens zelfs gevaarlijk is om je te bemoeien met een ander die je niet kent. Dat soort goed bedoelde adviezen wordt al snel opgevat als inmenging in de aangelegenheden van de groep. De kans is dan ook groot dat het aanleiding zou zijn voor een gevecht tussen groepen (dankzij het alcoholniveau?).

Tijdens de gesprekken zijn respondenten zich gedeeltelijk bewust geworden van de groepsdruk zoals die hierboven is beschreven. In de meeste gevallen hebben zij echter de overtuiging dat zij zich daar ieder moment aan kunnen onttrekken, wat niet het geval lijkt te zijn.

Hun houding tegenover de 12/13-jarigen is vaak begripvol. Ze zien de onzekerheden en de pogingen van deze jongeren om als gelijken te worden geaccepteerd. Wellicht kunnen zij er toe gebracht worden om deze beginnende jeugd bij te brengen, dat hun tijd nog komt en dat je dat niet kunt versnellen door op 12/13-jarige leeftijd je dronken te drinken en te roken.

Groepsgesprekken blijken ook hier een cognitieve waarde te hebben. Door het praten met elkaar over al hun ervaringen zijn ze zich bewust geworden dat er een discrepantie is tussen het normaal vinden dat je met (te) veel alcohol op de fiets stapt en het voornemen géén alcohol te drinken als men straks zelf autorijdt. Géén van de discussies die hier over 'struikelden' vonden daarvoor een acceptabele oplossing.

6. Kanttekeningen en conclusies

6.1. Enkele uitgangspunten

De relatie tussen alcoholgebruik en rijden of meerijden

Er is een sterk verband tussen problemen van alcoholgebruik en de problemen van aangeschoten rijden en meerijden met iemand die gedronken heeft. De situatie waarin het zich voordoet is dezelfde, de betrokken personen zijn dezelfde, alcoholgebruik mondt uit in rijden en meerijden. Alleen voor het meerijden geldt dat het wel eens andere situaties betreft. Het gaat dan over het meerijden met dronken familieleden, met name ouders. De problemen bij alcoholgebruik en rijden betreffen altijd het uitgaan, en wel: ergens naartoe, dus niet zoals bijvoorbeeld in Amerika werd aangetroffen: alcoholgebruik en rijden als uitje.

De stevige relatie tussen alcoholgebruik en rijden maakt geïsoleerde behandeling minder geschikt. Overwogen moet worden om het te ontwikkelen programma te integreren, of zeer nauw te laten aansluiten bij programma's rond alcoholgebruik.

Groepsdruk

Een belangrijk uitgangspunt was dat (M)AR ontstaat onder groepsdruk en dat derhalve sociale vaardigheden aangeleerd moeten worden om aan deze groepsdruk te weerstaan.

Hier kunnen we nu twee zaken aan toevoegen:

Het blijkt een nuttig uitgangspunt te zijn om kinderen te leren elkaar te weerhouden voor (M)AR. In de eerste plaats zijn kinderen bevattelijk voor groepsdruk en zijn ze ook meer bereid dan volwassenen om deze uit te oefenen. In de tweede plaats is soms gebleken dat educatieve projecten niet eenvoudig (M)AR gedrag kunnen tegenhouden, maar misschien gemakkelijker interventies kunnen stimuleren bij elkaar. Het gaat hier dus niet om het verkleinen maar het versterken van groepsdruk.

In de tweede plaats moet het idee groepsdruk waarschijnlijk genuanceerd worden. Echte uitingen van druk worden, in de literatuur, zelden gemeld. Wel wordt vaak de werking van sociale normen gemeld en ook attributies: men heeft ideeën over groepsdruk. De gesprekken met leerlingen laten een iets ander beeld zien. Het toont een groeps Cultuur met forse en gevarieerde druk: alcoholgebruik is moeilijk te weigeren: zowel het drinken als het tempo volgen sterke regels, die het weinig drinken bemoeilijken. Te veel drinken moet je overigens zelf weten. Daarnaast komen we tegen dat meisjes, met name als ze verkering hebben, het drankgebruik stevig onder controle houden. Bestuurders uit eigen groep waarmee meegereden moet worden staan stevig onder druk om niet te drinken. Aangeschoten op de fiets is zo vanzelfsprekend dat groepsdruk daarbij niet aan de orde is.

Internationale verschillen

De Amerikaanse en Australische situaties zijn anders dan de Nederlandse. Veel gegevens uit het internationale onderzoek zijn dus moeilijk toepasbaar. Enkele voorbeelden:

- de autocultuur onder jongeren is totaal verschillend van de onze. Men

krijgt op eerdere leeftijd te maken met zelf rijden onder invloed. Men rijdt veel voor plezier, om eruit te zijn. Men rijdt veel meer mee met vrienden. Bij ons wordt dan ook gevonden dat men vooral met ouders meerrijdt die gedronken hebben. Verder begint bij ons het probleem met dronken fietsen en pas later brommen en nog veel later auto rijden.

- Men is bij ons lacherig over het probleem 'dronken fietsen', terwijl men in Amerika niet lacherig zal doen over 'dronken rijden'.

- Het voorkómen van (M)AR zal bij ons veel ingewikkelder liggen omdat de eerste ervaringen op grote schaal die met ouders zijn, en die met het onproblematisch gevonden fietsen.

Ouders

Hierbij aansluitend lijkt het noodzakelijk ouders in het project te betrekken. Waarschijnlijk is dat nog net iets gemakkelijker dan in de VS: het ziet eruit dat daar onoverkomelijke problemen liggen bij het betrekken van ouders bij projecten. Er is dus ook weinig bekend over de rol die ouders kunnen spelen bij het voorkomen van (M)AR.

Maar het is ook noodzakelijk ouders erin te betrekken omdat kinderen moeten leren meerrijden te voorkomen, ook waar het hun ouders betreft. Ook ouders zullen vaardigheden moeten leren om het probleem bij zichzelf en bij hun kinderen aan te pakken. De relatie met ouders zal dus uitgebreid aan de orde moeten komen.

Het zou ook kunnen zijn dat de grote terughoudendheid, die aangetroffen wordt in Amerika waar het het regelend optreden van ouders ten opzicht van kinderen betreft, in ons land minder onoverkomelijk is. Enkele kinderen melden goede ervaringen.

Politie

Er zijn in de onderzoekliteratuur weinig gegevens over de mogelijke rol van politie bij dit soort projecten. Uit allerlei gegevens is bekend dat de politie een belangrijke rol speelt bij het terugdringen van rijden onder invloed. Weliswaar is ook bij de politie de fiets buiten beeld, maar dit thema zal zeker aan de orde moeten komen. De noodzaak hiertoe is des te sterker gezien het tamelijk negatieve beeld dat in de gesprekken met kinderen naar voren kwam.

Fiets

Bij de jongeren speelt de fiets een belangrijke rol in de vervoerwijzen van AR, en de brommer van AR en MAR, in de nabije toekomst. In de maatschappij speelt met name de fiets geen belangrijke rol in het denken over (M)AR. Het is geen topic en er wordt niet over gedacht als over een gevaarlijke combinatie. Het rijden onder invloed begint echter op de fiets en aangezien het project gericht is op gewoontevorming en dronken fietsen niet ongevaarlijk is, moeten beslissingen genomen worden over de houding ten opzichte van dronken fietsen van de bij het project betrokkenen. Er zijn verschillende opties. Een sterk standpunt van: geen positief woord erover, via: 'maar het is beter dan dronken op de brommer' tot: 'geen vuiltje aan de lucht', zoals dat door veel kinderen gesuggereerd wordt. Kinderen begrijpen wel iets van het risico, en zeker van de gewoontevorming door het dronken fietsen. Misschien is dit laatste een goede ingang om enig tegengas te bieden.

Sociale normen

Of het accent nu ligt op groepsdruk, groepsdruk zoals men die ervaart, of sociale normen zoals men die ervaart, steeds is het goed de relevante anderen op te sporen. In het internationale onderzoek ligt erg de nadruk op 'peers', en ook de gesprekken met kinderen in Nederland laten dit beeld zien. Toch komen af en toe belangrijke anderen om de hoek kijken. Opvallend is het beeld dat de school een sterke factor is in het bepalen wat verder in groepen wordt bedisseld. Een school kan blijkbaar, in het idee van de kinderen, voorkomen dat er groepen ontstaan die zeer problematisch alcohol en drugsgebruik tot norm verheffen. En dat idee schijnt ook door ouders gedeeld te worden: zij houden hier rekening mee bij selectie van de school.

Ouders lijken in deze leeftijdsfase een beetje op de achtergrond als belangrijke referent. Toch ontstaat er regelmatig ook een beeld van ouders als sparring partner. Er zijn de opvattingen, bezorgdheden en vrezes van ouders, waartegen het kind experimenteergedrag stelt: ze willen dat zelf wel eens uitproberen, uitzoeken.

Waar ouders duidelijk aanwezig zijn is bij de selectie van de school, bij het fourmeren van uitgaansgeld, bij het bepalen van hoe men uitgaat (niet alleen), bij waarschuwen voor teveel drinken, bij het verbieden (met sancties) van dronkenschap, bij het bepalen (met sancties) van tijdstip van thuiskomst.

6.2. Conclusies

Nu zullen nogmaals de vragen aan de orde komen die in hoofdstuk 2 gesteld zijn, en dan toegespitst op Nederlandse jeugd van 15-16 jaar in de Nederlandse situatie.

Ervaren risico

De vraag "loop ik risico?" kan bij een aantal gedragingen gesteld worden, bij drinken, bij rijden onder invloed, bij meerijden met iemand onder invloed. Bovendien kan deze gesteld worden ten aanzien van huidig gedrag en toekomstig gedrag.

Wat drinken betreft, nu en in de toekomst, is men redelijk onbekommerd, zowel wat het drinken zelf betreft als de mogelijk consequenties ervan. De meeste kinderen hebben ervaring met alcohol, de helft met eigen dronkenschap en waarschijnlijk allemaal met dronkenschap van anderen. Wel blijkt dat de definitie van 'dronkenschap' bij een aantal kinderen nogal sterk is: de volgende dag niet meer weten wat er gebeurd is. Waarschijnlijk hebben de meeste kinderen wel eigen ervaring met aangeschoten-zijn, te veel drinken en dergelijke, maar men weet niet welke hoeveelheid drank welke consequenties heeft. VBO-leerlingen hebben zowel met drinken als met dronkenschap meer ervaring en jongens meer dan meisjes. Plattelanders hebben wat meer ervaring dan stedelingen.

Men weet dus wat drinken is en met name wat het bij henzelf doet. De kans op zelf verslaafd worden, worden onderschat. Men vindt drinken erbij horen, heeft het nodig om zich volwassen te voelen. In dit opzicht acht men niet-gebruik riskanter dan wel-gebruik. Alcohol bevordert het leggen van sociale contacten. Aangeschoten anderen zijn leuk. Men is bezig zijn grenzen te leren kennen. Men kent zichzelf grote zelfdiscipline toe, maar heeft ook wel kennis van het feit dat als men eenmaal aangeschoten is stoppen erg moeilijk is. Men kent wel enkele onprettige conse-

quenties van drinken, maar vooral bij anderen: handtastelijk worden bijvoorbeeld. Men maakt zich geen zorgen over de toekomst. Kortom men ervaart weinig risico, waarschijnlijk minder dan verstandig is. Er mag echter niet vergeten worden dat de helft van de kinderen niet regelmatig drinkt.

Er is een groot contrast tussen het beeld dat de HBSC-enquete geeft van de ervaring met zelf dronken naar huis rijden, op de fiets, en het beeld dat uit de interviews blijkt. Waarschijnlijk hangt dit weer samen met de kinder-definitie van 'dronken'. Met ladderzat fietsen of brommen heeft 18% ervaring. Met aangeschoten fietsen vrijwel iedereen die drinkt en uitgaat. Er is, in de ervaring, weinig risico verbonden aan rijden onder invloed op de fiets. Aangeschoten van de fiets vallen is leuk, dat een automobilist een ongeval kan krijgen bij een ontwijk manoeuvre, daar moet je maar niet aan denken ('nooit van gehoord').

Men weet, cognitief, wel dat er risico's aan zitten, maar dat is dan pech, en bovendien zijn die risico's 's nachts veel geringer dan overdag: er is toch bijna geen verkeer. Bovendien is men zeer ervaren in het fietsen: alcohol kan daar geen afbreuk aan doen.

Aangeschoten brommen, daarentegen, vindt men gevaarlijk: dat moet je niet doen.

Kijkt men naar de toekomst, dan kent men de gevaren ook van rijden na het drinken. Wat de grens is weet men overigens niet. Men denkt dat men zelf in zo'n situatie niet zal drinken. Maar anderzijds wordt men aan het twijfelen gebracht in de loop van het groepsgesprek: zal men in een uitgaanssituatie dit voornemen waar kunnen maken, mede gezien het feit dat men toch gewend is flink in te nemen en dan zelf naar huis te rijden. Het gevaar van dronken rijden zit hen in belangrijke mate in het feit dat je iemand anders kan aanrijden. Niet zozeer in het mogelijk eigen lot.

Kortom: men kent weinig risico toe aan zelf aangeschoten rijden op de fiets, veel aan brommen en auto-rijden. En men begint te twijfelen of men aan dat gevaar kan ontkomen, gezien hun huidige ervaring.

De ervaring met meerijden met een ouder die heeft gedronken is niet erg groot (25%). De kans erop wordt klein ingeschat. Men ziet wel aankomen dat men meer geconfronteerd zal worden met meerrijd-situaties.

Ervaren voor- en nadelen, sociale normen

Over dezelfde gedragingen kan men vragen of men het wil voorkomen. Hoe wegen voor- en nadelen, welke rol spelen sociale normen. Dit is in de voorafgaande paragraaf gedeeltelijk reeds aan de orde geweest. Samengevat kunnen we het volgende zeggen:

Men ervaart van drinken een aantal voordelen: je vrij, ongeremd voelen, erbij horen. Nadelen zijn er weinig. Hoogstens vindt men aanpassing aan het hoge tempo niet altijd prettig. Het drinken van anderen leidt soms tot handtastelijkheden: dat is onprettig. En echte dronkenschap is ook niet alles. Problemen in de omgeving heeft slechts 10% ervaren; maar een derde ziet wel een maatschappelijk alcoholprobleem. Meisjes staan negatiever tegenover alcoholgebruik dan jongens.

Er zijn conflicterende sociale normen. Ouders vragen om matiging, groepsgenoten om stevig innemen. Als het erop aankomt zijn de groepsgenoten belangrijker referenten, maar ouders hebben enige invloed. Barkeepers zouden invloed kunnen hebben, maar die laten het afweten of men weet de gelegenheden uit te zoeken waar deze het laten afweten.

Van aangeschoten rijden ervaart men hoofdzakelijk voordelen. Het is dé manier om thuis te komen, het is zelfs uitermate grappig. Wat dit betreft staan de neuzen van ouders en groepsgenoten dezelfde kant op. En hier is de politie de grote afwezige. Men ziet wel de nadelen van dronken brommen en auto-rijden. Hierbij werkt bijna alles één kant op, maar men twijfelt aan de 'eigen effectiviteit': zal men zijn voornemen kunnen waarmaken? Men heeft er ervaring mee dat voornemens smelten als sneeuw voor de zon als eenmaal wat gedronken is.

Meerijden met iemand die dronken is vindt men duidelijk nadelig. En dat vinden de belangrijke anderen ook. Het gevaar zit hem in de levensbedreiging van zichzelf, in mindere mate van anderen: bestuurder of andere verkeersdeelnemers. De aangeschoten bestuurder heeft geen macht. Men laat hem/haar staan. Alleen de definitie van 'aangeschoten bestuurder' heeft nogal ruime marges.

Er zijn aanwijzingen dat er, misschien onbewust, toch nog wat meer nadelen zijn dan blijken en misschien nog wat minder eigen effectiviteit dan gemeld. Zowel uit de HBSC-enquete als uit de gesprekken blijkt dat kinderen over deze zaken graag praten, op school en met elkaar.

Voorkomen

Als men nadelen van drinken ervaart dan zijn er voorbeelden dat men weet hoe het te voorkomen. Niet-drinken uit godsdienstige motieven of omdat men sport wordt getolereerd. Als men echt aan zijn tax is 'hoeft men niet meer'. Meisjes kunnen wat gemakkelijker weigeren.

Het merkwaardige is dat men niet vaak de indruk wekt zelf op anderen druk uit te oefenen om meer te drinken. Dit impliceert dat men de druk door anderen zwaarder ervaart dan die waarschijnlijk is. Waarschijnlijk kan men zonder veel consequenties weigeren maar weet dat niet. Ook demonstreert men niet vaak dat men vaardig is om te weigeren, als men dat zou willen. Er liggen hier veel mogelijkheden voor instructie gezien ook buitenlandse ervaringen.

Rijden onder invloed op de fiets wil men niet voorkomen. De vraag of men weet hoe dit te voorkomen is en de vraag of men dit kan voorkomen zijn dus (nog) nauwelijks aan de orde. Over het voorkomen van toekomstig aangeschoten rijden: op brommer of in auto, daar weet en geen andere raad mee dan zelfbeheersing, maar men twijfelt aan eigen vermogen gezien hun huidige ervaringen. Hier valt dus veel te doen, gezien ook de buitenlandse ervaringen. Een enkeling heeft ervaring met gezamenlijk een taxi nemen.

Meerijden weet men vooral op twee manieren te voorkomen. Men houdt de bestuurder aan niet of weinig-drinken. Doet deze het toch dan laat men hem of haar staan. Ook hier zou een gevarieerdere kennis en strategie mogelijk zijn.

Literatuur

- Aberg, L. et al. (1990). Social norms, attitudes and intentions concerning drinking and driving. A cross-national comparison. In: Perrine (Ed.) (1990).
- Adger, H. (1991). Problems of alcohol and other drug use and abuse in adolescents. *Journal of Adolescent Health* 12(8), 606-613.
- Ajzen, I. (1988). Attitudes, personality, and behavior. Open University Press, Milton Keynes.
- Ajzen, I. & Fishbein, M. (1980). Understanding attitudes and predicting social behavior. Prentice-Hall Inc., Englewood Cliffs.
- Akers, R.L. et al. (1979). Social learning and deviant behavior: A specific test of a general theory. *American Sociological Review* 44, 636-655.
- Barnea, Z.; Teichman, M. & Rahav, G. (1992). Personality, cognitive, and interpersonal factors in adolescent substance use - A longitudinal test of an integrative model. *Journal of Youth and Adolescence* 21(2), 187-201.
- Beck, K.H. & Lockhart, S.J. (1992). A model of parental involvement in adolescent drinking and driving. *Journal of Youth and Adolescence* 21(1), 35-51.
- Benjamin, T. (Ed.) (1987). Young drivers impaired by alcohol and other drugs. International Congress and Symposium Series Number 116. Royal Society of Medicine Services, London.
- Bentler, P.M. & Speckart, G. (1979). Models of attitude-behavior relations. *Psychological Review* 86(5), 452-464.
- Botvin, G.J. & Botvin, E.M. (1992). Adolescent tobacco, alcohol, and drug abuse; Prevention strategies, empirical findings, and assessment issues. *Journal of Developmental and Behavioral Pediatrics* 13(4), 290-301.
- Caplan, M.; Weissberg, R.P.; Grober, J.S.; Sivo, P.J.; Grady, K. & Jacoby, C. (1992). Social competence promotion with inner-city and suburban young adolescents; Effects on social adjustment and alcohol use. *Journal of Consulting and Clinical Psychology* 60(1), 56-63.
- Connolly, G.M.; Casswell, S.; Stewart, J. & Silva, P.A. (1992). Drinking context and other influences on the drinking of 15-year-old New-Zealanders. *British Journal of Addiction* 87(7), 1029-1036.
- Donohew, L.; Sypher, H.E. & Higgins, E.T. (Eds.) (1988). Communication, social cognition, and affect. Lawrence Erlbaum Ass., Hillsdale, N.J.
- Donovan, J.E. & Jessor, R. (1985). Structure of problem behaviour in adolescence and young adulthood. *J Consult Clin. Psychol* 53, 890-904.

Downing, C.S. (1987). Young driver alcohol education and publicity programmes in Britain. In: Benjamin (Ed.) (1987).

Dull, R.T. (1992). Correlates of alcohol and marijuana use within a college freshman population. *Journal of Alcohol and Drug Education* 38(1), 1-10.

Farrow, J.A. (1985). Drinking and driving behaviors of 16 to 19 year-olds. *Journal of Studies on Alcohol* 46 (5), 369-374.

Farrow, J.A. (1987a). Adolescent drivers' analysis of dangerous driving situations involving alcohol: Comparison of three driver groups. In: Benjamin (Ed.) (1987).

Farrow, J.A. (1987b). Young driver risk taking: A description of dangerous driving situations among 16- to 19-year-old drivers. *The International Journal of the Addictions* 22(12), 1255-1267.

Farrow, J.A. (1989). Evaluation of a behavioral intervention to reduce DWI among adolescent drivers. *Alcohol, Drugs & Driving* 5(1), 61-72.

Foy, C.W. et. al. (1976). Social skills training to teach alcoholics to refuse drinks effectively. *Journal of Studies on Alcohol* 37 (9) 1340-1345. Citeerd in: Wodarski, 1987.

Furby, L. & Beyth-Marom, R. (1992). Risk taking in adolescence; A decision-making perspective. *Developmental Review* 12(1), 1-44.

Harwood, M.L. & Leonard, K.E. (1989). Family history of alcoholism, youthful antisocial behavior and problem drinking among DWI offenders. *Journal of Studies on Alcohol* 50 (3), 210-216.

Hawkins, J.D.; Catalano, R.F. & Miller, J.Y. (1992). Risk and protective factors for alcohol and other drug problems in adolescence and early adulthood; Implications for substance abuse prevention. *Psychological Bulletin* 112(1), 64-105.

Hingson, R. et al. (1989). Effects of Maine's 1982.02 law to reduce teenage driving after drinking. *Alcohol, Drugs & Driving* 5(1), 25-36.

Horvath, P. & Zuckerman, M. (1993). Sensation seeking, risk appraisal, and risky behavior. *Personality and Individual Differences* 14(1), 41-52.

Iannotti, R.J. & Bush, P.J. (1992). Perceived vs actual friends' use of alcohol, cigarettes, marijuana, and cocaine; Which has the most influence. *Journal of Youth and Adolescence* 21(3), 375-389.

Jessor, R. (1987). Risky driving and adolescent problem behaviour: Theoretical and empirical linkage. In: Benjamin (Ed.) (1987).

Jessor, R. (1989). Road safety and health behavior: Some lessons for research and intervention. *Health Education Research* 5(2), 281-283.

Jessor, R. & Jessor, S.L. (1977). Problem behaviour and psychosocial development: A longitudinal study of youth. Academic Press, New York.

Johnson, V.R. & White, H. (1989). An investigation of factors related to intoxicated driving behaviors among youth. *Journal of Studies on Alcohol* 50(4) 320-330.

Kok, G.J. & Sandfort, T.G.M. (1991). Aids-preventie, voorlichting en gedragsverandering. *Nederlands Tijdschrift voor de Psychologie* 46, 238-251.

Lemmens P.H.H.M. (1987). Het Ledermann-model nader bezien. Rijksuniversiteit Limburg, Maastricht. Geciteerd in: Hendriks, G.A.J. et al. Alcoholgebruik en alcoholproblemen: definities en epidemiologische gegevens. In: Van der Stel & Buisman (1988).

Lindeijer, J.E. (1993). Jeugd, alcohol, drugs en verkeersveiligheid; Belevingsonderzoek onder groepen jongeren tussen de 14 jaar en 17 jaar. R-93-31. SWOV, Leidschendam.

Marks, G.; Graham, J.W. & Hansen, W.B. (1992). Social projection and social conformity in adolescent alcohol use; A longitudinal analysis. *Personality and Social Psychology Bulletin* 18(1), 96-101.

McEwan, R.T.; McCallum, A.; Bhopal, R.S. & Madhok, R. (1992). Sex and the risk of HIV infection; The role of alcohol. *British Journal of Addiction* 87(4), 577-584.

McGee, L. & Newcomb, M.D. (1992). General deviance syndrome; expanded hierarchical evaluations at 4 ages from early adolescence to adulthood. *Journal of Consulting and Clinical Psychology* 60(5), 766-776.

McKnight, A.J. (1990). Intervention with alcohol-impaired drivers by peers, parents and surveyors of alcohol. *Health Education Research* 5(2), 225-236.

McKnight, A.J. & Voas, R.B. (1991). The effect of license suspension upon DWI recidivism. *Alcohol, drugs and driving* 7(1), 43-54.

McMillen, D.L.; Adams, M.S.; Wellsparker, E.; Pang, M.G. & Anderson, B.J. (1992a). Personality traits and behaviors of alcohol-impaired drivers; A comparison of first and multiple offenders. *Addictive Behaviors* 17(5), 407-414.

McMillen, D.L.; Pang, M.G.; Wellsparker, E. & Anderson, B.J. (1992b). Alcohol, personality traits, and high risk driving; A comparison of young, drinking driver groups. *Addictive Behaviors* 17(6), 525-532.

McMillen, D.L.; Smith, S.M. & Wells-Parker, E. (1989). The effects of alcohol, expectancy, and sensation seeking on driving risk taking. *Addictive Behaviors* 14, 477-483.

Mongrain, S. & Standing, L. (1989). Impairment of cognition, risk-taking, and self-perception by alcohol. *Perceptual and Motor Skills* 69, 199-210.

Newman, I.M.; Anderson, C.S. & Farrell, K.A. (1992). Role rehearsal and efficacy; Two 15-month evaluations of a ninth-grade alcohol education program. *Journal of Drug Education* 22(1), 55-67.

Passies, G. (1991). Alcoholgebruik bij jeugdige ongevalsslachtoffers. *Tijdschrift voor Alcohol en drugs* 17(2), 52-59.

Peck, R.C. (1991). The general and specific deterrent effects of DUI sanctions: A review of California's experience. *Alcohol, Drugs & Driving* 7(1), 13-42.

Perrine, M.W.B. (Ed.) (1990). Alcohol, drugs & traffic safety. Proceedings of the T89 11th International Conference on Alcohol and Drugs and Traffic Safety, Chicago, Ill. National Safety Council, Chicago.

Phelps, C.E. (1987). Risk and perceived risk of drunk driving among young drivers. *Journal of Policy Analysis and Management* 6(4), 708-714.

Reek, J. van et al. (1991). Policy relevance of a survey on smoking and drinking behaviour among Dutch school children. *Health Policy* 18, 261-268.

Rogers, E.M. (1983). Diffusion of innovation. The Free Press, York.

Rose, R.L.; Bearden, W.O. & Teel, J.E. (1992). An attributional analysis of resistance to group pressure regarding illicit drug and alcohol consumption. *Journal of Consumer Research* 19(1), 1-13.

Schlegel, R.P.; Davernas, J.R.; Zanna, M.P.; Decourville, N.H. & Manske, S.R. (1992). Problem drinking; A problem for the theory of reasoned action. *Journal of Applied Social Psychology* 22(5), 358-385.

Sheehan, M. et al. (1991). Behavioural outcome assessments of a school-based drink driving intervention. Paper presented to the International Medical Advisory Group Conference, Gold Coast.

Sheehan, M. et al. (ongedateerd, a). The longitudinal evaluation of a drink driving education program.

Sheehan, M. et al. (ongedateerd, b). A theory based drink driving education program.

Sheehan, M. et al. (1987). Social influences on young drink drivers in urban and rural areas. In: Benjamin (Ed.) (1987).

Stein, A. & Allen, R.W. (1986). The effects of alcohol on driver decision making and risk taking. In: 30th Annual Proceedings American Association for Automotive Medicine, Montreal, Quebec.

Stel, J.C. van der & Buisman, W.R. (Eds.) (1988). Alcoholpreventie; Achtergronden, praktijk en beleid. Samson, Alphen aan den Rijn.

Terre, L.; Ghiselli, W.; Taloney, L. & Desouza, E. (1992). Demographics, affect, and adolescents' health behaviors. *Adolescence* 27(105), 13-24.

Thuen, F.; Klepp, K.I. & Wold, B. (1992). Risk-seeking and safety-seeking behaviours; A study of health-related behaviours among Norwegian school children. *Health Education Research* 7(2), 269-276.

Turrisi, R. & Jaccard, J. (1991). Judgement processes relevant to drunk driving. *Journal of Applied Social Psychology* 21(2), 89-118.

Turrisi, R. & Jaccard, J. (1992). Cognitive and attitudinal factors in the analysis of alternatives to drunk driving. *Journal of Studies on Alcohol* 53(5), 405-414.

Twisk, D.A.M. (1989). Verkeersveiligheidsproblematiek van rijden onder invloed: cursus en examen in CBR-stijl. Een toepassing in de militaire rijopleiding. R-89-42. SWOV, Leidschendam.

Vegega, M.E. & Klitzner, M.D. (1988). What have we learned about youth anti-drink-driving programs? *Evaluation and Program Planning* 11, 203-217.

Vegega, M.E. & Klitzner, M.D. (1989). Drinking and driving among youth: A study of situational risk factors. *Health Education Quarterly* 16(3), 373-388.

Vlerken, A.A.M. van & Alles, J.C.Th. (1984). Alcohol en verkeer: Een onderzoek onder jongeren in Drenthe. *Tijdschrift voor Alcohol en Drugs* 10(2), 69-74.

Vogels, T. (1991). Gezondheidsbeleving en leefstijl van schoolgaande jongeren. NIPG 91.017. Nederlands Instituut voor Praeventieve Gezondheidszorg TNO, Leiden.

VVN (1992). Projectplan Alcohol en Verkeer in het Voortgezet Onderwijs. Veilig Verkeer Nederland, Hilversum.

Wilson, R.J. (1991). Subtypes of DWIs and high risk drivers: Implications for differential intervention. *Alcohol, Drugs & Driving* 7(1), 1-12.

Wilson, R.J. (1992). Convicted impaired drivers and high-risk drivers; How similar are they. *Journal of Studies on Alcohol* 53(4), 335-344.

Wittenbraker, J.; Gibbs, B.L. & Kahle, L.R. (1983). Seat belt attitudes, habits, and behaviors: An adaptive amendment to the Fishbein Model. *Journal of Applied Social Psychology* 13(5), 406-421.

Wodarski, J.S. (1987). Teaching adolescents about alcohol and driving. *Journal of Drug Education* 17 (4), 327- 344. 36 ref.

WVC (1989). Alcohol: opnieuw bekeken. Ministerie van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur, Rijswijk.

Zuckerman, M. (1988). Behavior and biology: Research on sensation seeking and reactions to the media. In: Donohew et al. (1988).